

परिच्छेद एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा सामाजिक परिवर्तनको महत्वपूर्ण आधार हो भने मानवीय स्रोत विकासको एक मात्र माध्यम हो । समाज निर्माण पश्चात विविध समय, काल, परिस्थिति तथा घटना क्रमहरूले समाजलाई एक मोडवाट अर्को मोडमा, एक अवस्थावाट अर्को परिस्थिति, एक संरचना र संस्कृति वाट अर्को संरचना र संस्कृतिमा बदल्दै लगिरहेका हुन्छन् र अहिलेको आधुनिक विश्वमा विज्ञान प्रविधिको विकास भएको भन्नुपनि शिक्षाकै विकास हो । समाजमा रहेको सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आदि विभेदीकरण लाई न्युनीकरण गरी वर्ग विहीन समाजको निर्माण गर्न शिक्षा एक शसक्त माध्यमको रूपमा रहेको छ । शिक्षाका यी तमाम अपरिहार्यतालाई सामान्य सिद्धान्तमा आधारित एकै प्रकारको औपचारिक शिक्षा कार्यक्रमले समेट्न नसक्ने भएकाले विकल्प शिक्षाको रूपमा अनौपचारिक शिक्षाको अवधारणा आएको हो । यस अन्तर्गत महिला शिक्षा, साक्षरता शिक्षा, साक्षरोत्तर शिक्षा, बाल शिक्षा साथै जीवनपर्यन्त शिक्षा संचालनमा जोड दिएको पाईन्छ । समाजमा सिक्ने र सिकाउने प्रकृया बाबु आमा वाट छोरा छोरीहरूलाई ठूलावाट सानालाई जान्नेवाट नजान्नेलाई गर्दै निरन्तर रूपमा अधि बढ्दै गयो । यी सम्पूर्ण परिवेशलाई आधार मान्दा अनौपचारिक शिक्षा सबैभन्दा जेठो शिक्षा मानिन्छ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६३) ।

नेपालमा हरेक राजनीतिक उतारचढावसँगै नयाँ आउने नेतृत्वले शिक्षा पद्धतिलाई आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिका लागि आफू अनुकूल परिवर्तन गर्दै लगेको बितेका लगभग ६ दशकमा देख्न सकिन्छ । लामो समयदेखि नै नेपालमा औपचारिक शिक्षाको विकासक्रम अपेक्षाकृत रूपमा अधि बढेन । शिक्षा क्षेत्रलाई हरेक राजनीतिक वृत्तले आफ्नो मनोमानी र निजी फाइदाका लागि आफूखुसी व्यवस्था, पाठ्यक्रम र नीति नियम परिवर्तन गर्दै आए । राणाकालदेखि पञ्चायतहुँदै प्रजातन्त्र व्यवस्था होस् या लोकतान्त्रिक गणतन्त्र हरेक व्यवस्थामा शिक्षाले कुनै फड्को मार्न सकेको छैन । सन् १८५३ मा जंगबहादुर राणाले

बेलायतको भ्रमण पश्चात सुरु गरेको औपचारिक शिक्षाको जग सुरुमा केवल आफ्ना भाइ भारदारका छोराछोरीलाई मात्र शिक्षा दिन प्रयोग गरे। सन् १९०१ मा राणा प्रधानमन्त्री देव शमशेरले लगभग १०० विद्यालयहरू स्थापना गरी सम्पूर्ण आम (नेपालीलाई शिक्षा क्षेत्र खुल्ला गरे तर छोटो समयमै पदबाट हटे लगत्तै ती सम्पूर्ण विद्यालयहरू बन्द भए, (www.ekantipur.com))

प्रजातन्त्र र सार्वजनिक शिक्षाको औपचारिक सुरुवात (सन् १९५१(१९६०) सन् १९५१ को प्रजातन्त्रसँगै नेपालमा शैक्षिक क्षेत्रको पनि औपचारिक सुरुवात भयो । त्यस बखत नेपालमा लगभग ३०० विद्यालयहरू थिए जसमा करिब १०,००० विद्यार्थी अध्ययन गर्थे । शिक्षालाई राज्यले प्रजातन्त्र संस्थागत गर्न तथा आधुनिक राज्यको विकास गर्न अपरिहार्य आवश्यकताका रूपमा ध्यान दिन थाल्यो । एकातिर राज्यले शिक्षाको विस्तारमा लगानी गर्यो भने अर्को तिर आम जनसमुदाय पनि विद्यालय खोल्ने र बालबालिकाहरूलाई शिक्षा दिने कार्यमा सक्रिय रह्यो । सन् १९५४ मा शिक्षाको विकासका लागि नेपाल सरकारले अमेरिकी सरकारको वैदेशिक सहायतामा “राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग” गठन गरी शिक्षा प्रणालीको आधार तयार पार्यो । शिक्षा व्यक्तिगत विकासका लागि अत्यावश्यक औजार भएको तथा यसले राज्यका चुनौतीहरूलाई समेत सामना गर्ने महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने कुरामा राज्यले जोड दियो । अतः यसलाई विद्यालयमा आबद्ध हुनुलाई प्रजातन्त्र र विकासलाई सहयोग पुर्याउने तथा असल राज्य स्थापना गर्ने रूपमा हेरिन थाल्यो। अज्ञानता तथा अशिक्षाले प्रजातन्त्रको विनाश तथा दुर्घटना निम्त्याउन सक्छ र यसको समाधानको एकमात्र उपाय शिक्षा हो भन्ने मान्यताको साथ राज्यले शिक्षाको विकासमा ध्यान केन्द्रित भयो ।

सन् १९६१ मा, सरकारद्वारा “सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति” गठन गरी शिक्षामा समयानुकूल परिवर्तन गर्ने प्रयास गरियो। एक भाषा, एक भेष, एक देशको नारा सहित पंचायत व्यवस्थालाई बलियो बनाउन तथा उच्च वर्गको सधैं भाव राखी राख्न विद्यालयका भौतिक संरचना र पाठ्यक्रमलाई आफ्नो अनुकूल परिवर्तन गर्यो । राज्यको प्रशासनिक तथा राजनैतिक संरचनालाई गाउँ गाउँ सम्म लागू गरी नीति नियम तथा सामाजिक व्यवहारमा नियोजित परिवर्तन ल्याउने प्रयास गरियो । यस सँगसँगै हरेक

विद्यालयमा राष्ट्रगान अनिवार्य रूपमा गाउन लगाइयो। पंचायत व्यवस्थामा राजाले आफ्नो फोटो सम्पूर्ण विद्यालयमा राख्न अनिवार्य गराई सरस्वती बन्दना गाएर सुरु हुने विद्यालयको दैनिकी राजा र राजसंस्थाको गुणगानमय राष्ट्रिय गान बजाई सुरु हुन थाल्यो ।

सन् १९७१ मा “राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना” अन्तर्गत नयाँ “शिक्षा ऐन” आयो जस अन्तर्गत राज्यले राजसंस्था र पंचायतलाई बचाऊ गर्न तथा श्रीपेच, देश, राष्ट्रिय एकता तथा पंचायतलाई विकास गर्न योजना ल्यायो। सन् १९६६ तिरबाट सुरु भएको निजी विद्यालयको स्थापना राष्ट्रियकरण सुरु भएपछि फेरी बन्द गरियो । सरकारले पाठ्यक्रम परिवर्तन गरी माटो सुहाउँदो र जनताको आवश्यकता अनुरूप हुनुपर्ने कुरामा जोड दियो । यसरी विद्यार्थी शिक्षाको आर्थिक र सामाजिक पाटालाई परिवर्तन गरी राष्ट्रवादी शिक्षामा जोड दियो ।

सन् १९८० मा शिक्षामा पहुँच विस्तार र गुणस्तर वृद्धि गर्न विभिन्न परियोजनाहरु आए। यो संगै निजी विद्यालयहरुको स्थापना गर्न फेरी सरकारले छुट दियो। ग्रामिण विकासका निमित्त शिक्षा, प्राथमिक शिक्षा, आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा जस्ता विभिन्न परियोजनाहरुको सुरुवात भयो। सन् १९८५ तिरको शिक्षक तलब आन्दोलनलाई राजनीतिकरण गरी पार्टीहरुले राज्यव्यवस्था विरुद्ध आवाज उठाउन र विरोध प्रदर्शन गर्न शिक्षा क्षेत्र (प्रमुख रूपमा विद्यालय र विश्व विद्यालयको) प्रयोग गरे ।

सन् १९९० को जनआन्दोलनसंगै प्रजातन्त्रको पुनःस्थापना भयो । सन् १९९२ तथा १९९९ मा स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगहरु गठन भए र विभिन्न सुझावहरु पेश भए । यस्ता आयोगहरुको सुझावका आधारमा शिक्षा क्षेत्र अगाडी बढ्यो तर सुधार र राम्रो नतिजा भने कहिल्यै हात परेन । सन् १९९६ मा सुरु भएको माओवादी द्वन्द पश्चात गाउँ-गाउँका निजी विद्यालयहरुको विरोध हुँदा र चन्दा आतंक तथा बुर्जुवा शिक्षाको विरोध भन्दै विद्यालयहरु सुरक्षाका कारण बन्द हुँदै गए ।

सन् २००० पश्चात सहस्राब्दी विकास लक्ष्य भनेर शिक्षामा थप सुधारका लागी नयाँ कार्यक्रमहरु आए। सरकारले विभिन्न दातृ नियोगहरुसँग मिलेर विद्यालय शिक्षामा विभिन्न कार्यक्रम र योजनाहरु ल्यायो। सबैका लागी शिक्षा, विद्यालय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम, शिक्षाका लागी खाना जस्ता भिन्न भिन्न कार्यक्रमहरु आए । विद्यालय क्षेत्र तथा शिक्षा सुधारका लागी भएका कार्यक्रमहरुले उद्देश्य प्राप्त गर्न सकेनन् । विद्यालय शिक्षाको गुणस्तर र नतिजा मापन गर्ने र माध्यमिक शिक्षाको अन्तिम कडीको रूपमा हेरिने एस. एल. सी. परीक्षामा पनि विद्यार्थीको नतिजा सन्तोषजनक छैना सार्वजनिक विद्यालयमा निम्न विद्यार्थी उत्तिर्ण संख्या विगत देखि हालसम्म प्रमुख समस्याकै रूपमा नै रहिरह्यो। विद्यार्थीको क्षमता मापनमा प्रयोग हुने विद्यालय शिक्षाको अन्तिम परीक्षाको नतिजा दसकौंसम्म सुधार आउन नसकेपछि सरकारले विद्यार्थी परीक्षाको नयाँ व्यवस्था लेटर ग्रेडिड सुरु गर्यो। सन् २०१४ पछि एस. एल. सी. परीक्षामा लेटर ग्रेडिड सुरु भयो र एस.इ.इ.भन्ने नाम दिईयो, (हमाल, २०१७) ।

सिकने र सिकाउने व्यक्तिहरू दुई भिन्न भिन्न स्थान र समयमा बसेर विभिन्न श्रव्य, दृश्य, श्रव्य दृश्य जस्ता सामग्रीहरूको माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्ने विधि दूर शिक्षा हो । यो निर्धारित सङ्गठनात्मक र संरचनात्मक स्वरूप एवम् निर्धारित पाठ्यक्रम र उद्देश्यमा आधारित हुन्छ । सिकारुको स्वतन्त्रताभन्दा पनि सङ्गठनको उद्देश्य र निर्देशनमा आधारित यस पद्धतिमा निश्चित माध्यमको उपयोगबाट सिकारुसम्म सिकाइका आधारहरू प्रदान गरिन्छ । यसरी निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि निश्चित माध्यमबाट निश्चित समयमा सिकाइ सङ्गठनभन्दा टाढा रहेर शिक्षा हासिल गर्ने प्रक्रिया दूर शिक्षा हो ।

जुनसुकै समय, परिस्थिति, स्थान, सामग्रीका आधारमा सिकारुका रुचि, आवश्यकता, क्षमताबमोजिमको सिकाइ पद्धति खुला शिक्षा हो जुन निश्चित आधारमा प्रमाणीकरण गर्न सकिन्छ । खुला शिक्षा विद्यमान शिक्षा हासिल गर्ने औपचारिक नीति नियम वा बन्धनमा नरही कार्यथलोमा नै बसेर काम र अध्ययनलाई आफ्नो गतिअनुसार हासिल गरिने शिक्षा हो । उमेरको हिसाबले खुला, समयको हिसाबले खुला, शिक्षण विधिको हिसाबले खुला

स्थानको हिसाबले खुला र सिकारुको गतिको हिसाबले खुला, भर्ना प्रक्रियामा पूर्व निर्धारित सर्तहरू लागु नहुने शिक्षा हासिल गर्ने यो एउटा वैकल्पिक शिक्षा पद्धति हो ।

दूर तथा खुला शिक्षाको उद्देश्य

- । देशका सबै नागरिकलाई शिक्षाको समान अवसर प्रदान गर्नु
- । रोजगारमूलक, सिपमूलक, व्यवस्थापकीय सिप सिकाउन मुलुकका विभिन्न तह, वर्ग र तप्काका मानिसलाई अवसर प्रदान गर्नु
- । औपचारिक शिक्षामा आउन नसकेको व्यक्तिलाई शिक्षाको पहुँच दिलाउनु
- । पेसा तथा व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिलाई पेसागत तथा व्यवसायिक सिप विकासको अवसर प्रदान गर्नु
- । आफूले चाहेको ठाउँमा जान नसक्ने तथा रोजेको विषय लिन नसक्ने अवस्थाका व्यक्तिलाई समेत शिक्षामा अवसर प्रदान गर्नु
- । देशमा भएका सीमित स्रोत र साधनको बावजुद पनि शिक्षाको अवसर फराकिलो पार्नु
- । परिवर्तित विश्वमा आएका नवीनतम् पूर्वाधारहरूको निरन्तर जानकारी प्रदान गर्नु
- । औपचारिक शिक्षामा हुने जनदबाव र खर्चमा कमी ल्याउनु

स्रोत : अर्याल, २०७२

शिक्षकले कक्षाकोठामा जे पढायो, विद्यार्थीले त्यही मात्रै सिक्थे । शिक्षकले गलत सिकाए पनि विद्यार्थीले सही मान्नुपर्थ्यो । गाउँ-गाउँमा इन्टरनेटको पहुँच विस्तारसँगै अब भने यो अवस्था छैन । शिक्षकले पढाएको विषय सही वा गलत के हो ? ग्रामीण भेगका विद्यार्थीले पनि थप खोज्न सक्छन् । यसमा विद्यार्थीलाई थप सुविधा दिने गरी सरकारले यस वर्षबाट प्रविधिमैत्री कक्षा सुरु गरेको छ । शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतको शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले ब्रोडब्यान्ड प्रविधिमार्फत राजधानीबाट पढाएको पाठ दुर्गम गाउँका विद्यार्थीले आफ्नै विद्यालयमा प्रत्यक्ष हेर्न सक्छन् । भूकम्प पिडीत बालबालिकाहरूलाई शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले 'भर्चुअल' कक्षा सुरु गरेको हो । सानोठिमीस्थित केन्द्रको कार्यालयको स्टुडियोमा शिक्षकले पढाएको पाठ गाउँका विद्यार्थीले हेर्ने व्यवस्था भर्चुअल कक्षामा मिलाइएको छ । भूकम्पबाट अति प्रभावित काठमाडौँ उपत्यकाबाहेक ११ जिल्लाका एक

सय विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा सुरु गरेको पाइयो । ‘भर्चुअल कक्षामार्फत माध्यमिक तह विशेषगरी कक्षा १० को अंग्रेजी, गणित र विज्ञान विषयको सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्ने लक्ष्य सरकारले लिएको पाइयो ।

खुला शिक्षाको शुरुवात संगसंगै भुक्तम्प पश्चात नेपालका विविध ठाउँहरूमा भर्चुअल कक्षाको शुरुवात भएको छ, जस अन्तर्गत चितवनमा पनि ७ वटा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षाको शुरुवात भएको छ । विद्यालयमा सञ्चालन भएको भर्चुअल कक्षाको अवस्था के कस्तो रहेको छ, भन्ने कुराहरूको विश्लेषण गर्ने अभिप्रायले सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षाको अवस्था के कस्तो रहेको छ, भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त गर्ने अभिप्रायले सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको अवस्था शीर्षकमा प्रस्तुत शोधप्रस्ताव तयार पारिने छ।

१.२ समस्याको कथन

नेपालमा पनि खुल्ला तथा दुर शिक्षाको शुरुवात विगत देखि नै भएको पाइन्छ । हालमा सरकारले केन्द्रबाट नियन्त्रण हुने गरी भर्चुअल कक्षाको शुरुवात गरेको छ । भर्चुअल कक्षाको शुरुवात भनेको नेपालमा प्रभावकारी ढंगबाट हुन सकिरहेको पाइँदैन । यो अहिले सबै विद्यालयका लागि चासोको विषय पनि बनेको छ । अभिभावक तथा शिक्षकहरू भर्चुअल कक्षाप्रति आकर्षण बनेको पाइन्छ । भर्चुअल कक्षाबाट अध्यापन गराउँदा पनि शैक्षिक उपलब्धि भने प्रभावकारी रहेको देखिँदैन । विद्यालयहरूमा भर्चुअल कक्षाको व्यवस्थापन के कसरी गरिएको छ, भर्चुअल कक्षा शिक्षण प्रभावकारी हुन सकेको छ कि छैन, भर्चुअल कक्षा अध्ययन गर्दा विद्यार्थीमा के कस्ता समस्याहरू रहेका छन् भन्ने जस्ता कुराहरूलाई प्रस्तुत समस्याका रूपमा लिएर प्रस्तुत शोधकार्य तयार गरिएको छ ।

चितवन जिल्लामा हालमा जम्मा ७ विद्यालयमा मात्र सञ्चालन भएको भर्चुअल शिक्षण नेपालको सम्पूर्ण अवस्थालाई हेर्दा पनि प्रभावकारी हुन सकेको छैन । भर्चुअल कक्षाप्रति अभिभावक तथा शिक्षकमा समेत अनभिज्ञता रहेको पाइन्छ, यति हुँदा हुँदै पनि

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार गरिएको अध्ययन कार्य आफैमा समस्या मूलक रहेको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्नु भनेको चुनौतिपूर्ण कार्यका रूपमा लिन सकिन्छ । अध्ययनका क्रममा समस्या कहाँ छ र कारण के हो ? केलाउनु आवश्यक रहन्छ । कुनै पनि विषयको अध्ययन अनुसन्धानको आ आफ्नै औचित्य रहेको हुन्छ ।

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिने प्रस्तुत शोधकार्यले भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएका समस्याहरु पहिचान गरी सम्बन्धित पक्षलाई सुझाव पेश गर्नका लागि थप सहयोग पुग्ने छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षाका लागि के कस्ता सूचना प्रविधिहरु प्रयोग गर्न सकेका खण्डमा शिक्षण क्रियाकलाप थप प्रभावकारी हुन सक्दछ भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त गर्नका लागि प्रस्तुत शोधकार्य उपयोगी सिद्ध रहने छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा शिक्षकमा देखिएका कमी कमजोरीको विश्लेषण गरी केन्द्रबाट नियन्त्रण गरिएको भर्चुअल कक्षालाई के कसरी शिक्षकले सहजीकरण गर्ने भन्ने बारेमा सम्बन्धित सरोकारवालालाई प्रस्तुत शोधकार्यले थप सहयोग पुर्याउने छ ।

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- १) सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु,
- २) सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा प्रभाव पार्ने तत्वहरुको विश्लेषण गर्नु,
- ३) भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइ क्रियाकलापमा पारेको प्रभावकारीता विश्लेषण गर्नु,
- ४) भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु सुझाउनु ।

१.५ अनुसन्धान प्रश्नहरू

प्रस्तुत अध्ययन कार्य निम्नानुसारका प्रश्नहरूमा केन्द्रित गरिएको छ :

- १) सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था के कस्तो रहेको छ ?
- २) भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइ क्रियाकलापमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- ३) भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के हुन सक्छन् ?
- ४) भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएका समस्याहरू के के हुन सक्छन् ?
- ५) भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी उपायहरू के के हुन सक्छन् ?

१.६ अध्ययनका परिसीमाहरू

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा अनुसन्धानलाई उद्देश्य अनुसार पूर्णता प्रदान गर्नका लागि निम्नानुसारका सीमाङ्कन गरिएको छ :

प्रस्तुत अध्ययन कार्यलाई उद्देश्य अनुसार पूर्णता प्रदान गर्न चितवन जिल्ला अन्तर्गत सञ्चालनमा आएका जम्मा ७ वटा विद्यालय मध्ये उद्देश्य पूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ३ वटा विद्यालयलाई छनोट गरिएको छ । जसमा श्री पञ्चकन्या मा.वि., र.न.पा. १३, श्री मा.वि. महादेवटार पिप्ले, र मोहन मा.वि. भ.न.पा.१२ लाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमध्येबाट वि.व्य.स. अध्यक्ष १११ जनाका दरले ३ जना, प्र.अ. १११ जनाका दरले ३ जना, शिक्षक ४१४ जनाका दरले १२ विद्यार्थी ५१५ जनाका दरले १५ जना, अभिभावक २१२ जनाका दरले ६ जना सहित जम्मा ३९ जनालाई यस अध्ययन अनुसन्धानको जनसंख्याका रूपमा समावेश गरिएको छ । छनोटमा परेको विद्यालयमा अध्ययन स्थलमा अनुसन्धान कर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर उद्देश्य अनुसार अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावली भराई प्राप्त तथ्यहरूलाई गुणात्मक तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई

साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

अध्ययन अनुसन्धानलाई निर्धारित उद्देश्यमा पुऱ्याउन लागि अनुसन्धानकर्ताले सो अनुसन्धानसँग सम्बन्धित अगाडिका लेख रचना, पत्रपत्रिका तथा बुद्धिजीवि भनाइलाई आधार मान्नु आवश्यक छ । यस अध्ययनसँग सम्बन्धित हुने खालका समय समयमा विभिन्न लेखक, अनुसन्धानकर्ता आदिका अध्ययन अनुसन्धानहरु प्रकाशन गरिएका छन् । त्यसैले यस अनुसन्धानात्मक कार्यको औचित्यलाई पुष्टि गर्न सम्बन्धित अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित अनुसन्धानात्मक लेखको अध्ययन अपरिहार्य भएको हुँदा आजभन्दा अगाडिका सम्बन्धित लेखरचनाहरुलाई साहित्यको पुनरावलोकनको रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

भर्चुअल कक्षा शिक्षण विशेष गरी विद्यालय गएर अध्ययन गर्न सक्ने विद्यार्थीका लागि थप प्रभावकारी रहेको पाइन्छ । यस शिक्षणको माध्यमबाट शिक्षक विना नै विद्यार्थीहरुले प्रष्टसँग सिक्ने सक्छन् । भर्चुअल कक्षाबाट अध्यापन गरिएका विद्यालयमा दक्ष शिक्षक नभए पनि विद्यार्थीहरुले अध्ययन गर्नका लागि सहजता हुने देखिन्छ । केन्द्रबाट प्रसारण गरीने यस प्रकारको शिक्षणलाई संसारभर प्रभावकारी बनाउन सक्ने हो भने सबै बालबालिकाले एउटै प्रणालीबाट शिक्षा आर्जन गर्न सक्नुसाथै समान शिक्षा आर्जनका लागि सहजता हुने भन्ने जस्ता तथ्यको विश्लेषण प्रस्तुत लेखमा गरिएको छ , (पौडेल, २०७३) ।

शिक्षा नीतिमा विद्यालय शिक्षाको समग्र व्यवस्थापन स्थानीय तहदेखि नै जनसहभागीतामा जोड दिई विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अनुरूप सरकारले सहरीकरण, गुणस्तर प्रवर्द्धन नियम गर्न सक्षम भूमिका खेल्ने र सबैका लागि शिक्षाले राष्ट्रिय प्रतिवद्धता पूरा गर्न गुणस्तरीय प्राथमिक शिक्षा विस्तार गर्ने नीति रहेको उल्लेख गरिएको

छ । नेपालको सन्दर्भमा सार्वजनिक विद्यालयका स्रोतहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् । उनको विश्लेषण अनुसार सरकारी अनुदान, वैदेशिक परियोजना, स्थानीय विकास मन्त्रालय, आदिले भौतिक निर्माण, जनजाति, छात्रवृत्ति, पिछडिएका वर्गलाई शिक्षा प्रदान गर्न सहयोग गर्दछ । जिल्ला विकास समिति, नगरपालिका, गाउँ विकास समिति, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, स्थानीय समुदाय र अभिभावक वा परिवारहरू विद्यालयका लगानीकर्ताहरू हुन् । नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई हेर्दा आजभन्दा भण्डै २९ वर्ष अघिदेखि सरकारले प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क रूपमा उपलब्ध गराउने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको देखिन्छ (लोहनी, सन् २००१) ।

नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई हेर्ने हो भने नेपालमा प्राचीन काल देखि नै शिक्षामा व्यापक लगानी हुने गरेको पाइन्छ । गुरुकुल, पितृकुल, देवकुल शिक्षाप्रणालीमा गुरु, चन्दादाता, विद्यार्थी, अभिभावकबाट भौतिक व्यवस्थापनको कार्य हुने गर्दथ्यो । महाभारत उद्योग पर्व विश्वमित्र र गालबको कथा अनुसार गुरुकुल परम्परामा पठन पाठनका साथै खानपिनको व्यवस्था समेत गुरुहरूबाट व्यवस्था गरिन्थ्यो तर शिक्षा प्राप्त भइसकेपछि चेलाले सक्दो गुरुदक्षिणा प्रदान गर्दथे (थापा, २०६४) ।

आधारभूत तहको कक्षा शिक्षणमा श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रयोग शीर्षकमा तयार पारिएको शोधकार्यमा विद्यालयमा विभिन्न श्रव्य तथा दृश्यात्मक सामग्रीका प्रयोग गर्नु रहेको तथ्य विश्लेषण गरिएको छ । श्रव्य तथा दृश्यात्मक सामग्रीको प्रयोग गरेर अध्यापन गर्न सकेका खण्डमा सिकाइ थप प्रभावकारी हुने कुरालाई विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा आधारभूत तहमा शिक्षण गर्दा श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रयोगको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु, आधारभूत तहमा शिक्षण गर्दा श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रयोगले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा परेको प्रभावकारिताको विश्लेषण गर्नु, आधारभूत तहमा शिक्षण गर्दा श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रयोगमा देखिएका कमीकमजोरीहरूको लेखा जोखा गर्नु जस्ता उद्देश्यहरूमा केन्द्रित गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा बालबालिकाहरूलाई श्रव्य तथा दृश्यात्मक सामग्रीको प्रयोग गर्न सकेका खण्डमा सिकाइ प्रभावकारी हुने

कुरालाई शोधकार्यमा विश्लेषण गरिएको छ । बालबालिकाले गरेर सिक्नका लागि श्रव्य दृश्यात्मक सामग्री थप प्रभावकारी हुने तथ्यलाई प्रस्तुत शोधकार्यमा विश्लेषण गर्नुका साथै बालबालिकाको सिकाइका लागि नयाँ टेक्नोलोजीको प्रयोग गरेर अध्यापन गर्नु आवश्यक रहने तथ्यलाई शोधकार्यमा विश्लेषण गरिएको छ, (पराजुली, २०७३) ।

समयको माग अनुसार विद्यालयका कक्षाकोठामा प्रविधिलाई प्रवेश गराउनु टड्कारो आवश्यकता भएको उल्लेख गरिएको छ । सामुदायिक विद्यालयको कार्यक्षमतामा सुधार गर्ने हो भने विद्यालयका स्रोत र साधनलाई वैज्ञानिक र योजनाबद्ध ढंगबाट उपयोग गर्नु पर्दछ भन्ने कुराको उल्लेख गरिएको छ । विश्वबजार र समय सापेक्ष विद्यालयहरूको भौतिक, शैक्षिक व्यवस्थापनमा वैज्ञानिक प्रविधिहरू (सूचना प्रविधि, आधुनिक इलेक्ट्रिक प्रविधि) र शैक्षिक व्यवस्थापनमा भएका नवीनतम ज्ञान र प्रविधिहरूलाई भित्राउन पर्ने चुनौति रहेको छ। तर नेपालमा बढ्दै गएको राजनीतिक अस्थिरताका कारण सामुदायिक विद्यालयहरूको स्थिति दयनीय बन्दै गएको छ (शैक्षिक समाचार, २०७३) ।

विद्यालयले सरोकारवालाहरूको सामूहिक सहभागिता गराउन सकेन भने उनीहरूको सहयोगको अपेक्षा नगरे पनि हुन्छ । सार्वजनिक शिक्षामा सरोकारवालाको सहभागितामा न्यून हुनु वा नहुनु भनेको विद्यालयको अस्तित्व संकटमा पर्नु नै हो । विद्यालयले सेवा दिने वर्ग विद्यार्थीहरू नै हुन् । उनीहरूलाई शिक्षा ऐन र नियम अनुसारको इमान्दारीपूर्वक सेवा प्रदान गर्नु विद्यालय नेतृत्वको कर्म हो र धर्म पनि हो । यसका लागि प्राप्त मानवीय संसाधनको संयोजन, सरोकारवालाको विश्वास आर्जन, विद्यालय सामूहिक सम्पत्ति हो भन्ने सदाशयता जस्ता कुरामा ध्यान पुऱ्याउनु अति आवश्यक रहन्छ । यस अर्थमा विद्यालय नेतृत्व विद्यालय र त्यसभित्र अध्ययन गर्ने विद्यार्थी प्रति बढी जिम्मेवार र उत्तरदायी हुनुपर्ने देखाउँछ । जुनसुकै शैक्षिक अनुशासनको एउटा महत्वपूर्ण कडी मान्न सकिन्छ । यसबाट मात्र विद्यालयको क्रमिक विकासमा प्रभावकारिता र दक्षता सम्भव रहन्छ, (वाग्ले, २०७१) ।

भर्चुअल कक्षा शिक्षणका लागि इन्टरनेटको अपरिहार्यता नामक शीर्षकमा उल्लेख गरिए अनुसार अहिलेको जगत भनेको सूचना र प्रविधिको जगत रहेको तथ्यमा कोही कसैको दुई मत रहँदैन । इन्टरनेटका माध्यमबाट घरमै बसेर विभिन्न विषयको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ । शिक्षकले शैक्षिक सामग्री खोजेर अध्यापन गर्न र विद्यार्थीले पनि विभिन्न शैक्षिक प्रणालीको बारेमा जानकारी गर्न सक्छन् । समय सापेक्ष इन्टरनेटसँग परिचित भएर कुनै पनि कुराको जानकारी प्राप्त गर्नका लागि इन्टरनेट सम्बन्धी दखल राख्नुका साथै इन्टरनेट पनि फास्ट हुन आवश्यक रहन्छ । विद्यालय जान नसक्ने बालबालिकाहरुका लागि प्रयोग गर्ने गरि सञ्चालनमा ल्याइएको भर्चुअल क्लासको सहयोगीका रूपमा इन्टरनेटलाई लिने गरिएको, (पराजुली, २०७४) ।

त्यो खरिपाटी र यो भर्चुअल शिक्षा नामक शीर्षकमा विश्लेषण गरिए अनुसार परापूर्वकालमा शिक्षा लिने क्रममा गुरु आश्रममा गएर गुरुलाई खुसी बनाएर शिक्षा आर्जन गर्ने चलन रहेको थियो । आजभोलिको अवस्थालाई हेर्दा पहिलाको परिपाटीमा परिवर्तन भई दुर शिक्षा र खुल्ला सिकाइको समेत अवधारणा आइ सकेको पाइन्छ । भर्चुअल कक्षा वास्तवमै भन्ने हो भने विद्यालय जान नसक्ने बालबालिकाहरुका लागि प्रभावकारी रहेको छ । बालबालिकाहरुले शिक्षक र विद्यालय देखि नै अध्ययन गर्ने मौका पाएका हुन्छन् । भर्चुअल कक्षाका लागि इन्टरनेट र ल्यापटप तथा कम्प्युटरको भने अपरिहार्यता रहेको हुन्छ । विभिन्न सूचना प्रविधिको प्रयोग गरेर भर्चुअल कक्षालाई प्रभावकारी ढंगले शिक्षण गर्न सकिने तथ्य लेखमा विश्लेषण गरिएको छ, (ढुंगाना, २०७३) ।

सामुदायिक विद्यालयको हालत प्रायः दयनीय नै छ । यसमा सुधारका लागि सरकार र सरोकार पक्ष उदासीन छ । सबैले आ-आफ्नो दायित्व र कर्तव्य पूरा गर्ने हो भने सामुदायिक विद्यालयको भविष्य उज्ज्वल हुने कुरालाई समेत लेखले उजागर गरेको छ । यथार्थमा हाम्रो पूर्वीय सभ्यता, संस्कृति, मान्यता आदिले हाम्रो शिक्षालाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले प्रभाव पारेको नै हुन्छ । जे जस्तो भए पनि शिक्षा भनेको समया अनुकूलको हुनु पर्ने भएको हुँदा अबका बालबालिकाहरुलाई सूचना र प्रविधिको शिक्षा

दिनु आवश्यक छ । जुन कम्प्युटर र इमेल इन्टरनेटका माध्यमबाट दिइने शिक्षा एक ज्वलन्त उदाहरण रहेको तथ्यलाई उजागर गर्दै कम्प्युटर शिक्षाको माध्यमबाट बालबालिकाहरु कम्प्युटरमा मात्र सक्षम नभई अन्य विषयको ज्ञान आर्जन तथा नयाँ कुराको खोज र अनुसन्धानमा समेत अग्रसर हुने हुँदा विद्यालयमा प्रभावकारी ढंगबाट प्राविधिको प्रयोग गरेर अध्यापन गर्नु पर्नेमा कसैको दुइ मत नरहेको लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ (गौतम, २०७०) ।

नेपालमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको महत्व बढ्दै गएको छ । प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक तालिमले रोजगारीको अवसरहरु सिर्जना गर्नुका साथै सीप सिकेका मानिसहरुलाई सिर्जनशील बन्न समेत मद्दत गरिरहेको छ । त्यसमा कोशेढुंगा सावित भएको छ, नेपालमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को स्थापना । परिषद् अन्तर्गतका सम्बन्धन लिएका शैक्षिक संस्थाहरु र तालिम केन्द्रहरुले प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको महत्व ग्रामीण क्षेत्रसम्म पुर्याउन मद्दत गरेका छन् । नेपालमा प्राविधिक शिक्षालाई अझ व्यापक वृद्धि गरी प्रयोगात्मक, गुणस्तरीय र रोजगार उन्मुख बनाउँदै लैजानुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । दैनिक सरदर १५ सयदेखि २ हजारको हारहारीमा वैदेशिक रोजगारीको निम्ति मुलुकबाट बाहिरिने युवा जनशक्तिलाई मध्यनजर गर्दा त्यो भन्नु जरुरी देखिन्छ । किन भने खासगरी खाडीका देशहरुमा जाने युवाहरु प्राविधिक ज्ञानको अभावमा निम्नस्तरीय र जोखिमयुक्त काम गर्न बाध्य छन् । जोसँग प्राविधिक सीप छ उनीहरु खाडीमा मात्र होइन पश्चिमा देशहरुमा समेत सहज कामको अवसर पाएको र राम्रो आम्दानी गर्ने गरेको पाइन्छ, (देवकोटा, २०७४) ।

विश्वका कुना कुनामा बसेर सिकनका लागि आजभोलि अत्यन्त सहज र सरल रहेको छ । इन्टरनेट र इमेलको प्रयोगबाट छोटो समयमा, सस्तो मोलमा विश्वका कुना-कुनामा चिठीपत्र,समाचार आदान प्रदान गर्न सहज रुपले सक्ने भइरहेका छन् । त्यसैले आधुनिक युगका युवा पुस्ता सूचना प्रणाली तर्फ आकर्षित हुन थाल्नुका साथै विश्व बजारका व्यापारीहरु पनि यसै क्षेत्रमा लगानी गर्न हात धोएर लाग्न थालेको अवस्था टड्कारो मात्रामा देख्न सकिन्छ । यी सबैको पछाडी एउटै कुरा कम्प्युटर र इमेल इन्टरनेट

भू उपग्रहभित्र र पृथ्वीमा रहने भू-उपग्रह केन्द्रको कन्ट्रोल रुममा रहने कम्प्युटरले एक सेकेण्डको सयौं भागमा सूचना आदान प्रदान गर्ने भएकोले अत्याधुनिक सूचना प्रविधिहरूको विकास गर्न सम्भव रहेको हो, (bishnuraut.blogspot.com, 2013) .

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई तोकिएको उद्देश्य पूरा गर्ने गरी सम्बन्धित लक्ष्यमा पुग्नका लागि अनुसन्धानको मनोगडन्ते भावना र कल्पनाले सम्भव नहुने हुँदा यस अध्ययन अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सिद्धान्तलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा चयन गरी सोही आधारमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक हुन जान्छ । यो अनुसन्धान कार्य आजभन्दा अगाडिका विभिन्न सिद्धान्तकारहरूका सिद्धान्तहरूमध्ये मध्ये मानव सम्बन्ध सिद्धान्तमा आधारित छ । मानव सम्बन्ध सिद्धान्त (१९५०) मा उत्पादन वढाउन व्यक्तिहरूमा भावना र चाहाना वुझेर कामदार र प्रशासक बीचको मानविय सम्बन्ध विकास गर्नु पर्दछ । मानवीय नाता स्थापना गरी मनोवैज्ञानिक ढाँचावाट विभिन्न मन मुटाव, भ्रगडा आदिको समाप्ति गर्नु पर्दछ । जति धेरै राम्रो संग समन्वय र सम्बन्ध स्थापना गर्न सक्यो उति नै राम्रो सम्बन्ध कायम भई काममा स्तरीयता एवं प्रभावकारिता हासिल हुन्छ । यसका लागि प्रजातान्त्रिक र सहभागिता मूलक कार्य वा व्यवहार गरिनु पर्दछ, भनी उल्लेख गरेकी छन् ।

पार्कर फलेटले समन्वय सम्बन्धी निम्न चार सिद्धान्त प्रस्तुत गरेकी छन् । जसलाई यस अध्ययन संग सम्बन्धित गरेर हेर्न सकिन्छ । सिधा सम्पर्कद्वारा समन्वय कायम गरी मानव सम्बन्ध विकास गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी विद्यालयमा अध्यापन गराईदै आएको सूचना तथा प्रविधि कम्प्युटर शिक्षाको सुधारका पक्षहरूका बारेमा सोभै बालबालिकाहरूसँग सम्पर्क गरी सोही अनुसार अध्यापन गरेर बालबालिकामा सूचना तथा प्राविधिको प्रभाव पार्न सकिन्छ । प्रारम्भिक अवस्थामा समन्वय समन्वय जहिले पनि

कार्यान्वयनको प्रारम्भिक अवस्थाबाट गर्नु राम्रो हुन्छ त्यसैले यस अध्ययनमा पनि विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधि शिक्षाको प्रभावलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रारम्भिक अवस्थामा नै समन्वय अध्यापन गराउन सकिन्छ । सबै तत्वहरू बीच पारस्परिक सम्बन्धद्वारा समन्वय कुनै पनि कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि त्यसका सबैपक्षहरू बीच पारस्परिक सम्बन्ध हुन आवश्यक हुन्छ । त्यसैले विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधिको शैक्षिक अवस्था तथा त्यसका समस्याहरूलाई अध्ययन गरेर त्यसलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक र समुदाय बीच पारस्परिक सम्बन्ध स्थापना गरेर विद्यार्थीहरूलाई सूचना तथा प्रविधि शिक्षा शिक्षण गराई शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गराउन सकिन्छ । समन्वय एक निरन्तर प्रक्रिया संस्थामा साधन, स्रोत, प्रक्रिया र वातावरण बीच पारस्परिक सुमधुर र स्पष्ट सम्बन्ध कायम राख्न समन्वयात्मक कार्य अविच्छिन्न गर्नु पर्दछ । त्यसैले विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, र समुदाय बीचको सम्बन्ध शुरुमा मात्र नभई अविच्छिन्न रूपमा कायम रहेको सकेको खण्डमा विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधि शिक्षाको शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ ।

विद्यालयमा भर्चुअल शिक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पार्कर फलेटको सिद्धान्तको आधारमा कार्य गर्न सकिएको खण्डमा तोकिएको उद्देश्य पुरा गर्न सकिने विश्वास लिइएको छ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने क्रममा बालबालिकाहरूलाई केवल लाड्ने, हप्काउने प्रवृत्तिको मात्र प्रयोग नगरी उनीहरूमा माया, ममता, स्नेह, सद्भाव सत्कार जस्ता सामाजिक भावनाले कार्य गर्न सकेको खण्डमा सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको प्रभाव सकारात्मक हुनसक्ने विश्वास लिन सकिन्छ । अर्को पक्षमा मानव सम्बन्धमा राम्रो भएमा बालबालिकाहरूको पढाइमा रुचि हुने र नयाँ शिक्षा भएका कारणले सबै पूर्वाधार जुटाउन नसकिए पनि शिक्षक, विद्यार्थी बीच सुमधुर सम्बन्ध स्थापना गरेर अध्यापन गराउनुका साथै भर्चुअल कक्षा शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूलाई मायालु वातावरण, सम्मान, उत्प्रेरणा र पुरस्कारको व्यवस्था भएमा विद्यार्थीहरू सो विषयप्रति आकर्षित हुनुका साथै शैक्षिक उपलब्धिमा समेत सुधार

ल्याउन सकिन्छ । विद्यालयमा अध्यापन गारउँदै आएको भर्चुअल कक्षा शिक्षणले विद्यार्थी केवल किताबी ज्ञानमा मात्र सीमित नभई विद्यार्थीको चाहाना र भावना अनुसार शिक्षण गर्न सकेमा नै विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिका लागि प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने हुँदा मेरी पार्कर फलेटको मानव सम्बन्ध सिद्धान्तलाई आधार मानेर यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

२.३ पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको अवस्था शीर्षकमा अध्ययन गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रलाई उद्देश्य अनुसार पूर्णता प्रदान गर्नका लागि आजभन्दा अगाडि यस शोधपत्रसँग सम्बन्धित हुने खालका विभिन्न विद्वानका लेखरचना, पत्रपत्रिका, अध्ययनकार्यमा साहित्यको पुनरावलोकनको रूपमा समीक्षा गरिएको छ । यसरी अध्ययन गरिएको साहित्यको पुनरावलोकनको सहायताले विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापनमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएका समस्या, समुदायको दृष्टिकोण, भर्चुअल कक्षा शिक्षणले बालबालिकाको सकारात्मक प्रभाव पार्न सकेको छ कि छैन जस्ता कुराको तथ्य पत्ता लगाई अध्ययनलाई व्यवहारिक एवम् वस्तुनिष्ठ बनाउनका लागि थप सहयोग पुग्ने छ । त्यसैगरी पार्कर फलेटको सिद्धान्तलाई आधार मानेर तयार पारिएको प्रस्तुत अध्ययनमा मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्तका आधारमा तथ्य संकलन गरी सोही अनुसार व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्नका लागि थप सहयोग पुगेको छ ।

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गर्नको लागि शोधकर्ताले अनुसन्धान कार्यका लागि गुणात्मक ढाँचा अनुसारको शोध विधि प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनको लागि सम्भावना रहित नमूना छनोटविधि अन्तर्गत उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोटविधि अपनाइएको छ । यसैगरी यस शोध अध्ययनको क्रममा प्राथमिक तथा द्वितीय गरी तथ्याङ्कका दुईवटा स्रोतलाई अवलम्बन गरिएको छ । यस अध्ययनको लागि नमूना छनोटमा परेका विद्यालयहरूका शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, वि.व्य.स अध्यक्षहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी तथ्य प्राप्त गर्नका लागि निम्नानुसारको अध्ययन प्रक्रियालाई अपनाइने छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

अनुसन्धानका लागि निश्चित योजना तथा रणनीतिको आवश्यकता पर्दछ । पूर्वयोजना अथवा तयारी विना गरिने अनुसन्धान निश्चित लक्ष्यसम्म पुग्न सक्दैन । अनुसन्धान कार्यका लागि तयार पारिने वृहत योजना तथा रणनीतिलाई नै अनुसन्धानको ढाँचा भनेर भनिन्छ । यसले कस्ता प्रकृतिका तथ्यांक संकलन गर्ने, कसरी गर्ने, कसरी विश्लेषण गर्ने भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धानकर्तालाई सहयोग पुऱ्याउँछ, (खनाल, २०६६) ।

यो अध्ययन गुणात्मक र परिणात्मक दुवै ढाँचाको रहेको भए पनि विशेष गरी यसलाई गुणात्मक ढाँचामा आधारित भएर विवरणात्मक तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ । कुनै अवस्था घटना, प्रक्रिया तथा समस्याको अध्ययन गर्ने उद्देश्यले शाब्दिक रूपमा संकलन गरिएका असाङ्ख्यिक तथ्यलाई तार्किक विधिद्वारा विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिने अनुसन्धानलाई गुणात्मक अनुसन्धान भनेर भनिन्छ । यस अध्ययनमा प्रश्नावली, प्रत्यक्ष अवलोकन, लिखित दस्तावेजको माध्यमबाट वास्तविकतामा पुग्ने प्रयास गरिएको छ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको अवस्था, भर्चुअल कक्षाका

लागि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग, विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा परेको प्रभाव जस्ता कुराहरुमा छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी अध्ययनको गहिराइमा पुग्नु पर्ने हुँदा शोधको लागि मूलतः गुणात्मक ढाँचा नै अवलम्बन गरिएको छ । गुणात्मक ढाँचामा आधारित अध्ययन भएको हुँदा व्याख्या तथा विवेचनात्मक शैलीलाई अपनाएर प्राप्त तथ्यको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ अध्ययनको जनसंख्या तथा नमुना छनोट

चितवन जिल्ला अन्तर्गत सञ्चालनमा आएका जम्मा ७ वटा विद्यालय मध्ये उद्देश्य पूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ३ वटा विद्यालयलाई छनोट गरिएको छ । जसमा श्री पञ्चकन्या मा.वि., र.न.पा. १३, श्री मा.वि. महादेवटार पिप्ले, र मोहन मा.वि. भ.न.पा.१२ लाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमध्येबाट वि.व्य.स. अध्यक्ष १११ जनाका दरले ३ जना, प्र.अ. १११ जनाका दरले ३ जना, शिक्षक ४१४ जनाका दरले १२ विद्यार्थी ५१५ जनाका दरले १५ जना, अभिावक २१२ जनाका दरले ६ जना सहित जम्मा ३९ जनालाई यस अध्ययन अनुसन्धानको जनसंख्याका रूपमा समावेश गरिएको छ । छनोटमा परेको विद्यालयमा अध्ययन स्थलमा अनुसन्धान कर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर उद्देश्य अनुसार अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावली भराई प्राप्त तथ्यहरुलाई गुणात्मक तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनका साधनको निर्माण

अध्ययन कार्यलाई पूर्ण रूपदिन निम्नानुसारका साधनहरुको निर्माण गरी सम्बन्धित विषय विशेषज्ञ तथा शोध निर्देशकको राय सुझाव अनुसार परिमार्जन गरी निम्न अनुसारका अध्ययनका साधनहरु निर्माण गरी प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.१ अन्तरवार्ता प्रश्नावली

छनोटमा परेका विद्यालयमा अनुसन्धान कर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर तथ्यांक संकलनका लागि छनोटमा परेका शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक तथा प्र.अ.हरुलाई अनुसूचीमा उल्लेखित अन्तरवार्ता प्रश्नावली आधारमा तथ्यांक संकलन गरिएको छ ।

३.३.२ अवलोकन फारम :

यस अर्न्तगत छनोटमा परेका विद्यालयहरुमा कक्षा कोठा व्यवस्थापनको अवस्था, बस्ने ठाउँका सुविधा, भर्चुअल कक्षाका लागि प्रयोग गरिएका प्राविधिक सामग्रीहरु, नियमित रूपमा पढाइ भए नभएको भन्ने जस्ता कुराहरुमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अनुसूचीमा आधारित अवलोकन फारमका आधारमा तथ्य संकलन गरिएको छ ।

३.४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू

कुनैपनि विषय वा समस्याको बारेमा खोज अनुसन्धान गर्दा विभिन्न स्रोतहरूलाई आधार मानिएको हुन्छ । यसैगरी यस शोध अध्ययनको क्रममा पनि प्राथमिक तथा द्वितीय गरी तथ्याङ्कका दुईवटा स्रोतलाई अबलम्बन गरिएको छ ।

क) प्राथमिक स्रोत :

यस अध्ययन तथा अनुसन्धानको क्रममा तथ्याङ्क संकलनको प्राथमिक स्रोतअर्न्तगत छलफल तथा अन्तरवार्ता विधिहरूलाई आधार बनाइएको छ । जसमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सोधकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा अनुसूचीमा उल्लेखित अन्तवार्ताका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

ख) द्वितीय स्रोत :

द्वितीय स्रोत अन्तर्गत अनुसन्धानसँग सम्बन्धीत विद्यालयका अभिलेखहरू, पत्रपत्रिकाहरू, अप्रकाशित सोध-पत्रहरू एवम् सम्बन्धित प्रतिवेदनहरूलाई आधार मानि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

कुनै पनि विषयको अनुसन्धानका लागि अनुसन्धानकर्ताले जुन उद्देश्य अनुसार अनुसन्धान गर्दै छ , सो उद्देश्य परिपुर्तिका लागि नमुना छनोटगर्दा संयोगमा आधारीत नमूना छनोटभन्दा पनि आफ्नै वृद्धि विवेकद्वारा नमुना छनोटगर्ने विधि नै उद्देश्यपूर्ण नमूना छनोटमा विधि हो (खनाल, २०६२) । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कहरू प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कहरू अवलोकन फारम, अन्तरवार्ता प्रश्नावलीहरूको आधारमा संकलन गरिएको छ भने द्वितीय तथ्याङ्कहरूमा आजभन्दा अगाडिका लेखरचना, पत्रपत्रिका, एवम् अभिलेख तथा इमेल इन्टरनेटलाई समेत आधार बनाएर तथ्य संकलन गरिएको छ ।

३.६. तथ्याङ्क व्याख्या विश्लेषण प्रक्रिया

अध्ययनका लागि प्राथमिक र सहायक स्रोतहरूबाट संकलित तथ्याङ्कहरूलाई जस्ताको त्यस्तै प्रयोग गर्न सार्थक हुदैन । किनभने सुरुमा संकलन भएका तथ्याङ्कहरू कोरा अव्यवहारिक र अस्पष्ट हुन्छन् । त्यस्ता कोरा तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकता अनुसार प्रशोधन गरेर मात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ । प्रस्तुत शोधपत्र मूलतः गुणात्मक ढाँचाको भएको हुँदा प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त गरिएको तथ्याङ्कहरूलाई वर्णानात्मक तरिकाले व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

तथ्यांकको व्याख्या तथा विश्लेषण

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको शोधपत्रमा चितवन जिल्ला अन्तर्गत सञ्चालनमा आएका जम्मा ७ वटा विद्यालय मध्ये उद्देश्य पूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ३ वटा विद्यालयलाई छनोट गरिएको छ । जसमा श्री पञ्चकन्या मा.वि., र.न.पा. १३, श्री मा.वि. महादेवटार पिप्ले, र मोहन मा.वि. भ.न.पा.१२ लाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमध्येबाट वि.व्य.स. अध्यक्ष १११ जनाका दरले ३ जना, प्र.अ. १११ जनाका दरले ३ जना, शिक्षक ४१४ जनाका दरले १२ विद्यार्थी ५१५ जनाका दरले १५ जना, अभिभावक २१२ जनाका दरले ६ जना सहित जम्मा ३९ जनालाई यस अध्ययन अनुसन्धानको जनसंख्याका रूपमा समावेश गरिएको छ । छनोटमा परेको विद्यालयमा अध्ययन स्थलमा अनुसन्धान कर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर उद्देश्य अनुसार अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावली भराई प्राप्त तथ्यहरूलाई गुणात्मक तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ । संकलित तथ्यलाई गुणात्मक ढाँचा अनुसार व्याख्या एवम् विश्लेषण गरी पूर्णता प्रदान गर्नका लागि निम्नानुसारका उपशीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ :

४.१ सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था के कस्तो रहेको छ, भन्ने सन्दर्भमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर विद्यालयमा अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स अध्यक्षसँग गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रिया एवम् अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धान अनुसार निम्नानुसारका उपशीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ :

४.१.१ प्रस्तुतीकरणको अवस्था

कुनै पनि विषयको शिक्षण अवस्थाको विश्लेषण गर्ने क्रममा कक्षा शिक्षणमा शिक्षकको प्रस्तुतीकरणको अवस्थाका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक रहन्छ । यिनै कुरालाई दृष्टिगत गरेर छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा श्री पञ्चकन्या मा.वि., श्री मोहन मा.वि. र श्री मा.वि. महादेवटारमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा कक्षा शिक्षण गर्ने शिक्षणको प्रस्तुतीकरण के कस्तो रहेको छ, कक्षा शिक्षक प्रत्यक्ष उपस्थित भएर अध्यापन गरेजस्तो प्रभावकारी हुन्छ कि हुँदैन, विद्यार्थीले नबुझेका कुरा के कसरी सोध्न पाउँछन् भन्ने जस्ता प्रश्नहरू छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, प्र.अ. तथा वि.व्य.स. अध्यक्षसँग गरिएको थियो । ३ वटै विद्यालयका उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त भएको तथ्य अनुसार भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू योग्यता प्राप्त हुनुका साथै लामो समय देखिका अनुभवी शिक्षकहरूबाट कक्षा शिक्षण हुने हुँदा सिकाइ प्रभावकारी भएको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । अध्यापन गर्दा बोलिका शब्दहरू विद्यार्थीले नबुझे जस्ता समस्याहरू भने समय समयमा आउने गरेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा विभिन्न शैक्षिक सामग्रीको समेत प्रयोग गरेर कक्षा शिक्षण गर्ने गरेको र सकेसम्म सरल र सहज भाषाको नै प्रयोग गर्ने गरिएको भन्ने उत्तरहरू पनि अध्ययनका क्रममा शिक्षक तथा प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

विद्यार्थीहरूले दोहोरो छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेर सिक्नका लागि यो विधि कतिप्रकार प्रभावकारी भएको छ, विद्यार्थीहरूले आफ्ना जिज्ञासा के कसरी राख्न सक्छन् भन्ने जस्ता प्रश्नहरूमा गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रिया अनुसार सबै विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको समयमा विषय शिक्षकहरू बसेर अध्यापन गराउने गरेको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । विद्यार्थीले आफूले नजानेका विषयवस्तुका बारेमा विषय शिक्षकलाई सोध्ने गरेको र विषय शिक्षकले सो विषयका बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने गरेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । विद्यार्थीले सिधा रूपमा केन्द्रसँग सम्पर्क राखेर सोध्न पाउने अवस्था भने नरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । अध्ययन तथा अनुसन्धानकै क्रममा छनोटमा परेको पञ्चकन्या मा.वि.मा

भने इमेल तथा इन्टरनेटका माध्यमबाट कहिलकाँही विद्यार्थीहरूले भर्चुअल कक्षा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई म्यासेज गरी प्रश्नहरू राख्ने र भोलिपल्ट उत्तर प्राप्त गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू विद्यालयका शिक्षकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

४.१.२ सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग

भर्चुअल कक्षा शिक्षण भनेको दुर शिक्षा अन्तर्गतको शिक्षा भएको हुँदा यसका लागि विद्यार्थीहरूले आफैले सामग्री खोजेर पढ्न पाउने वातावरण समेत तय गर्नु आवश्यक रहन्छ । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा के कस्ता सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरिएको छ भन्ने बारेमा ३ वटै विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी एवम् अभिभावकसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भइ रहेको श्री पञ्चकन्या मा.वि.मा भर्चुअल कक्षा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका लागि २५ वटा कम्प्युटर (२ जना विद्यार्थी बराबर १ कम्प्युटर) पर्ने गरी कम्प्युटर ल्यावको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो । विद्यालयमा इ. लाइब्रेरीको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो जसको मद्दतले विद्यार्थीहरूले आफ्ना विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न इलेक्ट्रोनिक्स सि.डि.को प्रयोग गरी अध्ययन गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका प्र.अ. तथा वि.व्य.स. अध्यक्षबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । यस विद्यालयमा विद्यार्थीहरूले कुनै पनि जानकारी खोज्नका लागि इ.मेल इन्टरनेट पनि व्यवस्था भएको पाइयो । अध्ययनकै क्रममा छनोटमा परेको विद्यालय श्री महादेवटार मा.वि.मा १५ वटा कम्प्युटरको व्यवस्था गरिएको पाइयो । इन्टरनेटको जडान भएर पनि प्रभावकारी हुन नसकेको भन्ने उत्तरहरू विद्यालयका प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयमा इ. लाइब्रेरीको अवस्था नरहेको भन्ने उत्तरहरू विद्यार्थी तथा अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । यस विद्यालयमा सूचना तथा प्रविधिको प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा प्रभावकारी हुन नसकिरहेको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको छ ।

अध्ययन तथा अनुसन्धानकै क्रममा श्री मोहन मा.वि.मा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको पाइयो । यस विद्यालयमा शिक्षण भइरहेको भर्चुअल कक्षाको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा विद्यार्थीहरूले टि.भि. हेरेजसरी हेरेर बस्ने शिबाय अर्को उपाय नभएको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । यस विद्यालयमा सूचना प्रविधिका सामग्रीहरू उपलब्धता हुन नसकेको तथ्य प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएर पनि कम्प्युटरको संख्या अत्यन्त न्यून मात्रामा रहेका जसमा ५० जना सम्म विद्यार्थीहरूले अध्यापन गर्ने कक्षामा जम्मा ६ वटा कम्प्युर रहेको तथ्य अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष अवलोकनबाट प्राप्त भएको छ । विद्यार्थीका लागि इमेल तथा इन्टरनेको पनि सुविधा नरहेको पाइयो ।

४.१.३ भर्चुअल कक्षा शिक्षणप्रति शिक्षक विद्यार्थी एवम् अभिभावकहरूको धारणा

कुनै पनि विद्यालयमा कुनै पनि विषयको शिक्षणको अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने सन्दर्भमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयका सम्बन्धित सरोकारवलाहरूको धारणा बुझ्ने कार्य गरिएको थियो जसबाट प्राप्त धारणालाई निम्नानुसार व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ :

प्र.अ.को धारणा

छनोटमा परेका विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्ने क्रममा विद्यालयका प्र.अ.को धारणा बुझ्नुका साथै के कसरी भर्चुअल कक्षा अध्यापन गरिएको छ भनी छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको थियो विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा अध्यापन गर्दा अनिवार्य विषयको मात्र अध्यापन हुने भएको हुँदा अन्य विषयको शिक्षण भने शिक्षकहरूबाट नै गर्नु पर्ने तथ्य प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भए पनि त्यसमा विषय शिक्षक पनि बसेर मार्गदर्शन गर्नु पर्ने भएकोले यो विधि अत्यन्त खर्चिलो हुनुका साथै शिक्षकमा प्राविधिक ज्ञानको अभाव भएको हुँदा कहीले काँही समस्या सृजना हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको छ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको छ तर यो विधि भर्खरैको नयाँ विधि भएकोले सबै शिक्षक,

विद्यार्थीहरू यस विधिप्रति अनभिज्ञ भएकोले यो विधि प्रभावकारी हुन नसकिरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

विद्यार्थीको धारणा

छनोटमा परेका विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्ने क्रममा विद्यालयका विद्यार्थीको धारणा बुझ्नुका साथै के कसरी भर्चुअल कक्षा अध्यापन गरिएको छ भनी छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको थियो । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा अध्यापन गर्दा अनिवार्य विषयको मात्र अध्यापन हुने भएको हुँदा अन्य विषयको शिक्षण भने शिक्षकहरूबाट नै गर्नु भन्ने जस्ता उत्तरहरू विद्यार्थीहरूबाट पनि जानकारी प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा एकतार लाएर पढाएको सुन्नु पर्ने नजानेको कुरा सोध्न नपाइने दोहोरो छलफल तथा अन्तरक्रिया गर्न नपाइने हुँदा भाषण विधिबाट अध्यापन गरेजस्तो अनुभव हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको छ तर यो विधि भर्खरैको नयाँ विधि भएकोले सबै शिक्षक, विद्यार्थीहरू यस विधिप्रति अनभिज्ञ भएकोले अध्ययन गर्नका लागि असहजता भएको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

अभिभावकको धारणा

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको अवस्था के कस्तो रहेको छ भनी अभिभावकसँग गरिएको छलफल अन्तरक्रियाबाट प्राप्त भएको धारणा अनुसार यो विधि नितान्त नयाँ विधि भएको हुँदा आफूहरूलाई खासै जानकारी नभएको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा भनेको केन्द्रबाट नियन्त्रण गरी अध्यापन गरिने नयाँ प्रविधि भएको हुँदा यस विधिबाट अध्यापन गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएको छ ।

४.१.४ भर्चुअल कक्षा शिक्षणका शैक्षिक व्यवस्थापन

विद्यालयमा भर्चुअल विधिबाट कक्षा शिक्षण गर्दा कक्षाकोठाको उचित व्यवस्थापन हुनु आवश्यक छ । विद्यार्थीहरूको बसाइ के कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ । कक्षाकोठाको आकार कस्तो रहेको छ भन्ने जस्ता कुराहरूका बारेमा अध्ययन अवलोकन गर्दा छनोटमा परेका ४ वटै विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणका लागि विद्यालयको कक्षाकोठाको अवस्था सन्तोष जनक नै रहेको पाइयो । तुलनात्मक रूपले हेर्दा छनोटमा परेको विद्यालय श्री पञ्चकन्या मा.वि.मा अन्य विद्यालयको तुलनामा कक्षाकोठाको व्यवस्थापन उचित प्रकारको रहेको तथ्य अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएको छ । ३ वटा विद्यालयहरू मध्येमा मोहन मा.वि.मा कक्षाकोठा तथा अन्य भौतिक व्यवस्थापनलाई अरु विद्यालयको तुलनामा थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने तथ्य अध्ययन अवलोकनबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.१.५ विद्यार्थी मूल्यांकन

कुनै पनि विषयको अध्यापन गर्दा विद्यार्थीहरूले जाने नजानेको बारेमा मूल्यांकन गर्नु आवश्यक रहन्छ । अध्ययनका लागि छनोटमा परेका विद्यालयमा भर्चुअल कक्षाशिक्षण प्रभावकारी भयो या भएन, विद्यार्थीले प्रभावकारी ढंगबाट सिक्न सकेका छन् कि छैनन्, भन्ने जस्ता कुराको जानकारी प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयका शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यार्थीसँग गरिएको छलफल एवम् अन्तरक्रिया अनुसार भर्चुअल कक्षाबाट विद्यार्थीले बुझे वा बुझेनन् भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि कक्षा पछि शिक्षकले प्रश्न सोध्ने गरेको र नजानेका खण्डमा शिक्षकले नै उत्तर भनेर सहजीकरण गर्ने गरेको भन्ने उत्तरहरू विद्यालयका सबै जसो शिक्षकबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । ३ वटै विद्यालयमा विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्दा विशेष गरी भर्चुअल कक्षामा दिइएको गृहकार्यलाई आधार बनाएर उनीहरूले गृहकार्य गरेर नगरेको जाँच गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

४.१.६ कक्षाकार्य तथा गृहकार्य

भर्चुअल कक्षा शिक्षण संगसंगै विद्यार्थीहरूलाई कक्षाकार्य तथा गृहकार्य के कसरी दिइन्छ, र के कसरी गृहकार्य जाँच हुन्छ भन्ने बारेमा विद्यालयका शिक्षकसँग गरिएको अन्तरक्रिया अनुसार केन्द्रबाट दिइएका प्रश्न तथा समस्याहरूलाई शिक्षकले जाँच गर्ने, गरेर नगरेको हेर्ने र कक्षामा नभ्याउने अवस्था भएमा अफिसमा लगेर समेत गृहकार्यहरू जाँच गर्दै आएको तथ्य अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

पार्कर फलेटको मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई आधार मानेर तयार गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा ३ वटै विद्यालयमा विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्दा विशेष गरी भर्चुअल कक्षामा दिइएको गृहकार्यलाई आधार बनाएर उनीहरूले गृहकार्य गरेर नगरेको जाँच गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा भनेको केन्द्रबाट नियन्त्रण गरी अध्यापन गरिने नयाँ प्रविधि भएको हुँदा यस विधिबाट अध्यापन गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भए पनि त्यसमा विषय शिक्षक पनि बसेर मार्गदर्शन गर्नु पर्ने भएकोले यो विधि अत्यन्त खर्चिलो हुनुका साथै शिक्षकमा प्राविधिक ज्ञानको अभाव भएको हुँदा कहीले काँही समस्या सृजना हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको छ तर यो विधि भर्खरैको नयाँ विधि भएकोले सबै शिक्षक, विद्यार्थीहरू यस विधिप्रति अनभिज्ञ भएकोले यो विधि प्रभावकारी हुन नसकिरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा के कस्ता सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरिएको छ भन्ने बारेमा ३ वटै विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी एवम् अभिभावकसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भई रहेको श्री पञ्चकन्या मा.वि.मा भर्चुअल कक्षा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका लागि २५ वटा कम्प्युटर (२ जना विद्यार्थी

बराबर १ कम्प्युटर) पर्ने गरी कम्प्युटर ल्यावको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो । विद्यालयमा इ. लाइब्रेरीको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो जसको मद्दतले विद्यार्थीहरूले आफ्ना विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न इलेक्ट्रोनिकस सि.डि.को प्रयोग गरी अध्ययन गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका प्र.अ. तथा वि.व्य.स. अध्यक्षबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

सबै विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको समयमा विषय शिक्षकहरू बसेर अध्यापन गराउने गरेको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । विद्यार्थीले आफूले नजानेका विषयवस्तुका बारेमा विषय शिक्षकलाई सोध्ने गरेको र विषय शिक्षकले सो विषयका बारेमा जानकारी प्राप्दान गर्ने गरेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । विद्यार्थीले सिधा रूपमा केन्द्रसँग सम्पर्क राखेर सोध्न पाउने अवस्था भने नरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । अध्ययन तथा अनुसन्धानकै क्रममा छनोटमा परेको पञ्चकन्या मा.वि.मा भने इमेल तथा इन्टरनेटका माध्यमबाट कहिलकाँही विद्यार्थीहरूले भर्चुअल कक्षा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई म्यासेज गरी प्रश्नहरू राख्ने र भोलिपल्ट उत्तर प्राप्त गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू विद्यालयका शिक्षकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । सबै विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको भावना अनुसार कक्षा शिक्षण गर्नु पर्दछ भन्ने धारणा विद्यालयका शिक्षक, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष एवम् प्र.अ.हरूको धारणा रहेको पाइयो । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा शोधकार्यको पहिलो उद्देश्य पार्कर फलेटको मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्तसँग मिल्दो जुल्दो नै रहेका पाइयो ।

४.२ सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

छनोटमा परेका विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा के कस्ता तत्वहरूले प्रभाव पारेको छ भन्ने सन्दर्भमा अध्ययन स्थलका शिक्षक, विद्यार्थी, प्र.अ., अभिभावकसँग गरिएको छलफल एवम् अन्तरक्रिया अनुसार प्राप्त तथ्यलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

४.२.१ आर्थिक अवस्था

भर्चुवल कक्षा शिक्षणको प्रभावकारी तत्वका रूपमा आर्थिक अवस्थालाई लिन सकिने भन्ने उत्तरहरु अध्ययन स्थलका सबै उत्तरदाताबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । आर्थिक अवस्था सबल भएमा सोही अनुसारका पूर्वाधार निर्माण गरी प्रभावकारी ढंगबाट अध्यापन गर्न सहजता हुने र आर्थिक अवस्था कमजोर भएका विद्यालयमा आवश्यक पूर्वाधार जुटाएर शैक्षिक तावातवरण प्रभावकारी बनाई शिक्षण गर्न असहजता हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको छ ।

४.२.२ जनचेतना

भर्चुवल कक्षा शिक्षणको प्रभावकारी तत्वका रूपमा जनचेतनाले पनि प्रभाव पारिरहेको हुन्छ, भर्चुअल कक्षा भनेको नितान्त आधुनिक शिक्षा प्रणाली भएको हुँदा यसको बारेमा सबैलाई जानकारी हुनु उत्तीकै आवश्यक छ । कुनै पनि कुरा जति आधुनिक भए पनि जनचेतना भएन भने त्यसको प्रयोग शून्य रहनुका साथै निरर्थक हुने भन्ने कुरामा अध्ययन स्थलका उत्तरदाताहरुबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.२.३ प्राविधिकको दक्षता

विद्यालयमा कुनै पनि प्राविधिक ढंगबाट अध्यापन गर्नका लागि प्राविधिकको दक्षताले नितान्त रूपमा प्रभाव पारेको हुन्छ । कुशल एवम् दक्ष प्राविधिकको माध्यमबाट विद्यालयमा देखा परेका प्राविधिक कुराहरुको समस्या समाधान गर्न सहज हुने गर्दछ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको तर विद्यार्थीहरुलाई कम्प्युटर एवम् इमेल इन्टरनेटको व्यवस्था गरी आफैले सिक्न सक्ने वातावरण तयार गर्नका लागि दक्ष प्राविधिकको अभावले गर्दा असहजता भएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा शिक्षणकै क्रममा सेटलाइटबाट अध्यापन हुँदा कुनै पनि समस्या आएमा, विद्यार्थीहरुले नबुझेका कुरा म्यासेज गरी केन्द्रमा पठाउनु परेमा शिक्षकलाई जानकारी नहुँदा समस्या भएको भन्ने जस्ता कुराहरु अध्ययनका क्रममा शिक्षकहरुबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

kfs{/ kmn]6sf] dfgj Joj:yfkg]sf] l;4fGtnfO{ cfwf/ dfg]/ ul/Psf] o;
 cWoog cg';Gwfgdf er'{cn k|0ffnLaf6 slff lzlf0f ug{sf nflu
 ljBfnodf k|fljlws blftf, 5nkmn cGt/lqmof, cfly{s cj:yf, hgr]tgf
 h:tf k|efjsf/L tTjx?n] k|efj kf/]sf] eGg] pQ/x? k|fKt ePsf] 5 .

४.३ भर्चुअल कक्षा शिक्षणले सिकाइ क्रियाकलापमा पारेको प्रभावकारीता

er'{cn slff lzlf0f eg]sf] e"sDkn] lflt k'/\ofPsf ljBfnosf
 afnaflnsfx?nfO{ lzlff lbg] clek|fon] ;~rfng ePsf] Ps lsl;dsf]
 b'/ lzlff eGf]/ a'lemG5 . o; lzlff k|0ffnLnfo{ lgtfGt cfw'lgs
 k|0ffnLsf ?kdf lng ;lsG5 . er'{cn lzlffk|0ffnLsf dfWodaf6
 Ps} k6sdf w]/} ljBfyL{x?n] Pp6} lzlfsaf6 1fg cfh{g ug{
 ;Sb5g\ . Jojxfl/s tyf ;dfg k|s[ltsf] lzlf0fsf nflu of] lzlf0f k4lt
 lgtfGt k|efjsf/L x'g] b]lvG5 . cWoog tyf cg';Gwfgsf qmddf
 5gf]6df k/]sf ljBfnodf er'{cn slff lzlf0fn] l;sfOdf s] s:tf] k|efj
 kf/]sf] 5 ;dofg's'n lzlf0f x'g ;ls/x]sf] 5 ls 5}g, s] s:tf ;"rgf
 k|ljlwsf] k|of]u ePsf] 5, ljBfyL{x?n] s] s:tf] jftfj/0fdf l;Sg] cj;/
 k|fKt u/]sf 5g\ eGg] h:tf s'/fx?nfO{ cfwf/ agfP/ tYof+s
 ;+sng ul/Psf] k|:t't zf]wsfo{df k|fKt tYonfo{ lgDgfg';/f/
 ljZn]if0f ul/Psf] 5 M

\$=#=! z}llfs pknIAwdf j[l4

ljBfnodf er'{cn k|0ffnLaf6 lzlf0f ubf{ afnaflnsf] z}llfs
 pknIAwdf s] s:tf] k|efj k/]sf] 5 < er'{cn k|0ffnLaf6
 afnaflnsf] s] s;/L cWoog ub{ cfPsf 5g\ < er'{cn lzlf0f k|lt
 afnaflnsf] ?lr s] s:tf] 5 < er'{cn lzlf0fsf] cj:yf s] s:tf] 5
 eGg]h:tf ljifox?sf] vf]hL ug{]qmddf ljBfnodf sDKo'6/ ljifosf]
 cWofkg pknIAw d"ns ePsf] tYo cg';Gwfgaf6 hfgsf/L k|fKt
 ePsf] 5 . er'{cn k|0ffnLsf] lzlff eg]sf] ljBfyL{x?n] cl8of]
 lel8of]sf dfWodaf6 l;Sg] x'Fbf k|efjsf/L ePsf] eGg] pQ/x?
 cWoogsf qmddf ljBfnosf k|=c=x?af6 hfgsf/L k|fKt ePsf] 5
 . er'{cn slff lzlf0f ubf{ cg'ejL lzlfsaf6 cWofkg x'g'sf ;fy}
 cfkm"x?n] cWofkg u/]sf] s'/fnfO{ g]kfne/sf ;of}F ljBfnodf
 Ps} k6sdf k|;f/0f x'g] x'Fbf lzlfsx? akmfbf/ eP/ cWofkg
 ug{], / l;sfO lqmofsnfk k|efjsf/L eO{ z}llfs pknIAw j[l4df yk
 ;xof]u k'u]sf] tYo k|fKt ePsf] 5 .

ljBfnodf afnaflnsfx?n] sDKo'6/ tyf OG6/g]6sf dfWodaf6
 ljleGg ;Gbe{ ;fdu|Lx? vf]h]/ cWoog ug{] afgLsf] ;d]t ljsf;
 x'g'sf ;fy} clgjfo{ ljifo afx]s cGo OR5flwg ljifosf] klg
 afnaflnsfx?n] k|efjsf/L 9+uaf6 cWoog ug{ ;s]sf] eGg] h:tf
 pQ/x? ljBfnosf k|=c=af6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . er'{cn slff
 lzlf0f / lzlfsn] k|Tolf pkl:yt eP/ cWofkg ubf{df z}llfs
 pknIAwdf s] s:tf] km/s kfp'g' ePsf] 5 egL lzlfs;Fu ul/Psf]

5nkmn tyf cGt/lqmof cg';f/ o; k4ltsf dfWodaf6 z}llfs pknIAw
 k|efjsf/L 9+uaf6 x'g g;s] klg t'ngfTds ?kdf pknIAw d"ns g}
 ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .

\$=#=@ ;do ;fGble{s / vf]hd"ns lzlf0f x'g] u/]sf]

ljBfnodf cWofkg ePsf] er'{cn lzlffn] afnaflnsfsf] z}llfs
 u'0f:t/df s] s:tf] k|efj kf/]sf] 5 < afnaflnsfx? k9fOk|lt s] s:tf]
 rf;f] b]vfpF5g\ < cWoogsf] glthf s] s:tf] 5 < eGg] h:tf ljifodf
 hfgsf/L klxrfg ubf{ ljBfnodf cWofkg ul/Psf] er'{cn lzlffn]
 lzlf0f sfo{nfO{ ;do;fGble{s tyf vf]hd"ns agfpg ;xof]u ug{]
 u/]sf] tYo cleefjs tyf ljBfyL{x?;Fusf] cGt/jftf{af6 hfgsf/L
 k|fKt ePsf] lyof] . lzlf sdf kljrg ljlw eGbf klg afnaflnsfx?nfO{
 b]vfp] / ;'gfpg] ->Job[Zo_ ljlwsf] k|of]u a9L dfqdf x'g'sf
 ;fy} afnaflnsfx?df u/] / l;lsG5 eGg] efjgfsf] hfut u/fpgsf nflu
 er'{cn lzlf0fn] ;xof]uLsf] e"ldsf lgjf{x u/]sf] tYo k|fKt ePsf] 5
 . er'{cn slff lzlf0fsf nflu ljleGg k|ljlwd"ns ;fdu|Lsf] cfjZos
 kg{] h;sf nflu sDKo'6/, Od]n OG6/g]6 h:tf ;fdu|Lsf] ;d]t
 Joj:yf ul/g] ePsf] x'Fbf xflh/Lhjfk, jSt[Tj, jfblijfbh:tf
 cltl/Qm lqmofsnfkx?sf] af/]df ;d]t sDKo'6/sf] dfWodaf6
 hfgsf/L klxrfg ug'{sf ;fy} ljleGg j]e;fO6sf] dfWodaf6 z}llfs
 hfgsf/Lx? u/fOg] x'Fbf cfkm\gf] lsfadf dfq e/ gk/L
 ljifo:t';Fu ;DalGwt s'/fx? OG6/g]6sf] k|of]uaf6 vf]Hg'kb{5

eGg] efjgfsf] ljsf; ljBfyL{x?df ePsf] tYo lzlfs Pjd\ ljBfyL{af6
k|fKt ePsf] lyof] .

3/df sDKo'6/ /fv]/ Od]n OG6/g]6sf] ;'ljwf lbg g;lsP klg
ljBfnodf afnaflnsfx?n] Od]n OG6/g]6 rnfpg ;lfd ePsf],
b]zljb]zsf tfhfva/x? x]g{ tyf k9\g ;Sg'sf ;fy} cgnfOgdf a;]/ va/
cfbfg k|bfg ug{;Sg] lfdtf ePsf] eGg]h:tf tYo;d]t
cleefjsx?;Fusf] cGt/jftf{ k|ZgfjnLaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .
cfkm"x?nfO{ ;d:of ePsf k|Zgx? cgnfOgsf] dfkm{t s]Gb|df
Dof;]h k7fP/ pQ/ k|fKt ug{sf nflu ljBfyL{? ;kmn ePsf] eGg]
pQ/x? k~rSgof df=lj=sf k|=c= tyf lzlfsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf]
5 . er'{cn slff lzlf0fn] afnafaflnsfx?nfO{ k|ljw;Fu glhs eP/
cWoog ug{sf nflu yk ;xof]u k'u]sf] eGg] pQ/x? cWoogsf
qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] 5 .

\$=#=# k|of]ufTds tyf Jojxfl/s 1fg cfh{g ug{ ;lfd ePsf]

ljBfnodf cWofkg u/fpFbf afnaflnsfx?nfO{ Jojxfl/s tyf
k|of]ufTds 1fg k|bfg x'g ;s]sf] v08df l;sfO lbuf] x'g'sf ;fy} l56}
lj:d/0f x'g] ;Defjgf gx'g] / lbuf] l;sfOsf] ;Defjgf /xg] x'Fbf
k|of]ufTds tyf Jojxfl/s l;sfO x'g' cfjZos /xG5 . ;do ;fGble{s tyf
Jojxfl/s lzlff k|bfg ug{] p2]Zon] ;fd'bflos ljBfnodf er'{cn
lzlf0faf6 cWofkg ul/Psf] lzlf0fn] Jojxfl/s lzlf0fdf ;xof]u k'u]sf]
eGg]df ;a}h;f] lzlfs, ljBfyL{ Pjd\ cleefjsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf]

5 . afnaflnsfx?n] s] s;/L 1fg cfh{g u/]sf 5g\ / pgLx?sf] z}llfs
 u'0f:t/ s] s;/L k|efljt ePsf] 5 eGg] h:tf s'/fx?df hfgsf/L klxrfg
 ug{sf nflu, cleefjs, ljBfyL{ tyf lzlf saf6 k|fKt hfgsf/L cg';f/
 er'{cn slff lzlf0f kZrft ljBfyL{x? k|of]uzfnfdf uP/ cfkm"n]
 ghfg]sf s'/fx? t'?Gt} cgnfOgdf ;r{ u/] / l;sg] / To;sf] hfgsf/L
 tTsf] yxf x'g] ePsf] nfdf] ;do;Dd ;lDem/xg ;sg] tYo
 ljBfyL{x?;Fusf] 5nkmn tyf cGt/lqmofaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf]
 lyof] .

b]z ljb]zdf ePsf cfkm\gf cfkmGt tyf ;fyLefOx?sf nflu s] s;/L
 vj/ cfbfg k|bfg ug{ ;Sg] eGg] h:tf Jojxf/s s'/fsf] af/]df cfkm\gf
 afa'gfgLx? ;lfd x'g'sf ;fy} ;"rgf kljfxsf nflu ;d]t ljBfnodf k|of]u
 ul/Psf] Od]n OG6/g]6 Pjd\ sDKo'6/ k|efjsf/Li;4 ePsf]
 eGg]h:tf s'/fx? cleefjsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] eg] ;"rgf
 k|ljwsf] af/]df afnaflnsf] cfkm\gf] Jojxf/df ;d]t nfu' ug{ ;lfd
 /xg'sf ;fy} afnaflnsf] z}llfs u'0f:t/ lbuf] / k|efjsf/L ePsf] eGg]
 h:tf s'/fx? ljBfno k|=c=af6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .

\$=#=\$ lzlf ljBfyL{df ;'dw'/ ;DaGw sfod ePsf]

ljBfnodf cWofkg ePsf] er'{cn lzlf]n] afnaflnsf] z}llfs
 cj:yfdf s] s:tf] k|efj kf/]sf] 5 eGg] ;Gbe{df ljBfnosf lzlf,
 ljBfyL{, cleefjs Pjd\ k|=c=;Fu ul/Psf] 5nkmn tyf cGt/lqmof
 cg';f/ lzlf ljBfyL{df ;'dw'/ ;DaGw sfod ug{sf nflu er'{cn slff

lzlf0fn] yk k|efjsf/L e"ldsf lgjf{x u/]sf] eGg] pQ/x?
 cWoogaf6 k|fKt ePsf] 5 . ljBfyL{x?n] /fd|f];Fu ga'em\b
 ;/x?;Fu 8/fpg], lzlfsx?n] ufnL ug{} x'gfn] ;f]Wg gdfGg] h:tf
 ;d:ofx? /xg]df er'{cn slffaf6 cWofkg x'Fbf ljifo:t' a'em\gsf
 nflu ;xh x'g'sf ;fy} lzlfsx?;Fu ;f]Wg' kg{} ;d:ofx? sd x'g'sf
 ;fy} cWoogsfo{ k|efjsf/L x'Fbf ljBfyL{nfO{ lzlfsn] x]g[]
 b[li6sf]0f ;d]t ;'dw'/ k|sf/sf]] x'guO{ ;'dw'/ ;DaGw sfoddf yk
 ;xof]u k'u]sf] eGg] pQ/x? cWoogaf6 k|fKt ePsf] 5 .

\$=#=% afnaflnsfx?df nflu Ps}k|sf/sf] lzlf0f l;sfO ePsf]

er'{cn slff lzlf0fn] ljBfyL{sf] l;sfOdf s] s:tf] k|efj kf/]sf] 5 egL
 ljBfnosf lzlfs, ljBfyL{, cleefjsx?;Fu ul/Psf] 5nkmn tyf
 cGt/lqmof cg';f/ er'{cn slff lzlf0fn] afnaflnsfsf] l;sfOnfO{
 k|efjsf/L agfpgsf ;fy} s]Gb|af6 cWofkg ul/Psf ljleGg ljBfnodf
 Ps} k|sf/sf] l;sfOsf ePsf] eGg] h:tf pQ/x? k|fKt ePsf] lyof] .
 sf7df8fF} h:tf] ;x/L lf]q / g]kfnsf ulfdL0f efudf a;f]af; ug{}
 afnaflnsfx?n] l;sfOsf] dfWod / l;sfpg] JolQm Pp6} x'Fbf
 l;sfO lqmofsnfk ;a} afnaflnsfx?df Ps} k|sf/sf] x'g uO{ ;a}
 ljBfnodf Pp6} k|sf/sf blf hgziQm pTkfbg ug{df ;xof]u k'Ug]
 eGg] h:tf pQ/x? cWoogsf qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .

\$=#=^ ljBfyL{df pT;fx k}bf ePsf]

er'{cn slff lzlf0fsf] dfWodaf6 afnaflnsfx?df k|lt:kwf{sf] efjgf
 k}bf ePsf] eGg] pQ/x? 5gf]6df k/]sf @ j6f ljBfno cyf{t >L
 k~rsGof df=lj= / >L df]xg df=lj=sf k|=c=af6 hfgsf/L k|bfg
 ePsf] lyof] . g]kfn cGtu{t /x]sf ;of}F ljBfnodf Ps} k6sdf k|;f/0f
 eP/ cfkm"x?n] klg pxL lzlff lng kfpFbf zx/L lf]qsf afnaflnsf;/x
 cfkm"x?n] klg k|lt:kwf{ ug{ ;lsG5 eGg] efjgf afnaflnsfdf k}bf
 x'g'sf ;fy}} cfkm"x?n] klg blf tyf s]Gb|sf lzlfsaf6 cWoog ug{]
 df]sf kfPsf] cg'e"lt afnaflnsfx?n] ug{] u/]sf] eGg] h:tf pQ/x?
 ljBfnosf lzlfs tyf k|=c=af6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . cfkm"x?
 klg c? ljBfnosf ljBfyL{/x cj;/ kfp'g'sf ;fy} ;a} ljBfyL{/x hfgsf/L
 k|fKt ug{ ;kmn ePsf] / ef]lnsf lbgdf s]xL ug{ ;lsG5 eGg]]
 efjgf ljBfyL{df hfgsf/L k|fKt ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf
 qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .

\$=#=& ljBfyL{df lzlfsk|ltsf] ljZj;gLotf sd ePsf]

er'{cn slff lzlf0fsf] dfWodaf6 afnaflnsfx?nfO{ lzlf0f ubf{ lzlfs
 k|ltsf] ljZj;gLotf sd ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf nflu 5gf]6df
 k/]sf @ j6f ljBfnosf lzlfsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .
 ljBfyL{x?n] s]Gb|af6 k|Tolf ?kdf l;Sg] / sltko s'/fx? lzlfsn]
 eGbf s]Gb|af6 cWofkg u/fpg] lzlfssf] h:tf] u/L cfkm\gf
 ljBfnosf lzlfsn] cWofkg u/fpg g;Sg] eGg] pQ?x? ljBfyL{af6

k|fKt ePsf]fn] ljBfyL{df cWofkg/t lzlfSX?k|lt gs/fTds k|efj er'{cn slff lzlf0faf6 kg{ uPsf] tYo cWoogaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] 5 .

\$=#=* lzlfSX?df vf]hcg';Gwfg sd ePsf]

ljBfnodf lzlfSn] k|Tolf pkl:yt eP/ kf7\oqmd cg';f/ cWofkg u/fpFbf ljleGg z}llfs ;fdu|Lx? h'6fP/ ljBfyL{sf ;fd' hfg cfjZos /xg'sf ;fy} b}lgs kf7of]hgf tof/ ug{ ;d]t cfjZos/x]sf], er'{cn slff lzlf0fsf] dfWodaf6 afnaflnsfX?nfO{ lzlf0f ubf{ z}llfs ;fdu|Lsf] k|of]u, kf7of]hgf h:tf s'/fx?df cfkm"x?n] s]xL klg ;f]Rg' gkg{] cfjZos k/]sf 7fpFdf ljBfyL{nfO{ a'emfP k'Ug] eGg] h:tf pQ/x? cWoogaf6 k|fKt ePsf] 5 . ljBfnodf er'{cn slff lzlf0fn] l;sfO lqmofsnfkdf s] s:tf] k|efj kf/]sf] 5 egL ul/Psf] cWoog tyf cg';Gwfg cg';f/ lzlfSX?df gs/fTds k|efj kf/]sf]] tYo cWoogaf6 k|fKt ePsf] 5 . ;a} s'/f s]Gb|af6} k|;f/0f x'G5 xfdLn] lsg b'Mv ug'{ / eGg] efjgf lzlfSdf ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf qmddf k|=c= tyf lzlfSaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] .

kfs{/ kmn]6sf] dfgj Joj:yfkgsf] l;4fGtnfO{ cfwf/ dfg]/ ul/Psf] o; cWoog cg';Gwfgdf er'{cn k|0ffnLaf6 slff lzlf0f ubf{ ljBfyL{df 3f]Sg] / s07 ug{] afgLsf] cGTo eO{ b]v]/, vf]h]/ l;Sg] afgLsf] ljsf; ePsf] eGg] pQ/x? cWoogaf6 k|fKt ePsf] 5 . ljBfyL{df

cfkm}n] ug'{ kb{5 ghfg]sf s'/f Od]n OG6/g]6sf] k|of]u u/L
vf]Hg] afgL a;fNg' k5{ eGg] efjgf hfuf]t ePsf] eGg] pQ/x?
cWoogsf qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] 5 . er'{cn slff lzlf0fsf]
dfWodaf6 afnaflnsf?nfO{ lzlf0f ubf{ lzlfs k|ltsf] ljZj;gLotf sd
ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf nflu 5gf]6df k/]sf @ j6f ljBfnosf
lzlfsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . b]z ljb]zdf ePsf cfm\gf
cfkmGt tyf ;fyLefOx?sf nflu s] s;/L vj/ cfbfg k|bfg ug{ ;Sg]
eGg] h:tf Jojxf]/s s'/fsf] af/]df cfm\gf afa'gfgLx? ;lfd x'g'sf
;fy} ;"rgf kljfxsf nflu ;d]t ljBfnodf k|of]u ul/Psf] Od]n OG6/g]6
Pjd\ sDKo'6/ k|efjsf/LI;4 ePsf] eGg]h:tf s'/fx? cleefjsaf6
hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] eg] ;"rgf k|ljwsf] af/]df afnaflnsf]
cfm\gf] Jojxf/df ;d]t nfu' ug{ ;lfd /xg'sf ;fy} afnaflnsf] z}llfs
u'0f:t/ lbuf] / k|efjsf/L ePsf] eGg] h:tf s'/fx? ljBfno k|=c=af6
hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . er'{cn slff lzlf0f ubf{ cg'ejL
lzlfsaf6 cWofkg x'g'sf ;fy} cfm"x?n] cWofkg u/]sf] s'/fnfO{
g]kfne/sf ;of}F ljBfnodf Ps} k6sdf k|;f/0f x'g] x'Fbf lzlfsx?
akmfbf/ eP/ cWofkg ug{], / l;sfO lqmofsnfk k|efjsf/L eO{
z}llfs pknIAw j[l4df yk ;xof]u k'u]sf] tYo k|fKt ePsf] 5 . k|:t't
zf]wsfo{sf]] bf];|f] p2]ZonfO{ ljZn]if0f ubf{ l;4fGt cg';f/
ldNbf] h'Nbf] g} /x]sf] kfOG5 .

४.४ भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

भर्चुअल कक्षा शिक्षणले विद्यार्थीको कक्षा शिक्षणमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने बारेमा जानकारी प्राप्त गर्नका लागि तयार गरिएको शीर्षकमा तयार पारिएको

प्रस्तुत शोधपत्रमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, प्रचार्य तथा वि.व्य.स. अध्यक्षसँग गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रिया अनुसार भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएका समस्याहरूलाई पहिचान गरी भोलिका दिनमा शिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरूलाई निम्नलिखित उपशीर्षकहरूमा विश्लेषण गरिएको छ :

४.४.१ विद्यालयको आर्थिक अवस्था सुधार गर्नु पर्ने

छनोटमा परेका विद्यालयमा अनुसन्धानकर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रियाबाट प्राप्त तथ्य अनुसार विद्यालयको मुख्य आय भनेको विद्यालयलाई दिइने सरकारी अनुदान मात्र रहेको जसबाट कक्षा सञ्चालन गर्न असहजता हुने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भनेको नितान्त प्राविधिक शैलीबाट शिक्षण गर्न आवश्यक रहेको तथ्य प्र.अ.बाट व्यक्त हुनुका साथै कुराहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयमा अरु आयस्रोत नहुँदा विद्यार्थीका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्री, इमेल इन्टरनेट, कम्प्युटरहरुको विद्यार्थीको अनुपत अनुसार व्यवस्थापन गर्न नसकिएको, आर्थिक अवस्था न्यून भएकै कारण विद्यार्थीहरुलाई उपयुक्त प्रकारका बेन्चहरु खरिद गरी बसाइ व्यवस्थापन गर्न नसकिएको । विद्यार्थीमा शैक्षिक सामग्री खोज्नका लागि इमेल इन्टरनेट प्रभावकारी बनाउनका साथै इ. लाइब्रेरीको व्यवस्थापन गर्न असहजता भएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भोलिका दिनमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि इमेल तथा इन्टरनेटको राम्रो व्यवस्थापन गर्नुका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरुको आयोजना गरेर विद्यालयको आर्थिक अवस्थालाई सुधार गर्नु आवश्यक रहेको तथ्य अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.४.२ स्थानीयमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने

विद्यालयमा भर्चुअल शिक्षणलाई के कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा स्थानीय बुद्धिजीवीहरुको के कस्तो धारणा पाउनु भएको छ भनी विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा प्र.अ.सँग गरिएको अन्तरक्रिया अनुसार स्थानीय व्यक्तित्वहरुबाट भर्चुअल शिक्षाप्रति खासै प्रतिक्रिया प्राप्त नभएको भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको छ । भर्चुअल शिक्षण एक नयाँ प्रविधिको शिक्षण भएको हुँदा यस किसिमको प्रविधिसँग कतिपय व्यक्तित्वहरु अनभिज्ञ भएका कारण चासो नदेखाएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा प्राप्त हुनुका साथै भोलिका दिनमा

स्थानीय स्तरमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न सकेका खण्डमा भर्चुअल शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिने भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको थियो ।

४.४.३ छलफल तथा अन्तरक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने

छनोटमा परेका विद्यालयमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षाको अवस्था के कस्तो रहेको छ, भोलिका दिनमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणका माध्यमबाट शिक्षण प्रक्रियालाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि के कसरी छलफल तथा अन्तर क्रिया गर्दै आउनु भएको छ भन्ने जस्ता प्रश्नहरु गर्दा यस छलफल तथा अन्तरक्रियाका लागि चिठी काटेर अभिभावकहरुलाई बोलाउने गरेको तर उहाँहरुको कार्य व्यस्तताका कारणले अत्यन्त न्यून उपस्थिति रहने गरेको भन्ने उत्तरहरु प्राप्त भएको थियो । उपस्थित भएका अभिभावकहरु पनि विद्यालयको सिकाइ क्रियाकलाप प्रति खासै चासो नदेखाउने जस्ता उत्तरहरु अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । भोलिका दिनमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि छलफल तथा अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक रहको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा छनोटमा परेका विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावकबाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.४.४ दक्ष प्राविधिकको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने

विद्यालयमा कुनै पनि प्राविधिक ढंगबाट अध्यापन गर्नका लागि दक्ष प्राविधिकको नियुक्ति हुनु आवश्यक रहन्छ । कुशल एवम् दक्ष प्राविधिकको माध्यमबाट विद्यालयमा देखा परेका प्राविधिक कुराहरुको समस्या समाधान गर्न सहज हुने गर्दछ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको तर विद्यार्थीहरुलाई कम्प्युटर एवम् इमेल इन्टरनेटको व्यवस्था गरी आफैले सिक्न सक्ने वातावरण तयार गर्नका लागि दक्ष प्राविधिकको अभावले गर्दा असहजता भएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा शिक्षणकै क्रममा सेटलाइटबाट अध्यापन हुँदा कुनै पनि समस्या आएमा, विद्यार्थीहरुले नबुझेका कुरा म्यासेज गरी

केन्द्रमा पठाउनु परेमा शिक्षकलाई जानकारी नहुँदा समस्या भएको भन्ने जस्ता कुराहरु अध्ययनका क्रममा शिक्षकहरुबाट जानकारी प्राप्त भएको छ । भोलिका दिनमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि दक्ष प्राविधिकको नियुक्ति गरी प्राविधिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन सकिएको खण्डमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा थप प्रभावकारिता आउने भन्ने जस्ता उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

४.४.५ सम्मान तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्नु पर्ने

विद्यालयमा भौतिक भर्चुअल कक्षा शिक्षणका लागि कस्ता कमीकमजोरी रहेका छन् र तिनीहरुको समाधान के कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने जस्ता कुराहरुलाई आधार मानेर गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा विद्यालयका लागि उचित सहयोग प्रदान गर्ने चन्दादाता, एवम् सहयोगी महानुभावहरुलाई तथा संघसंस्था एवम् दातृ निकायलाई उनीहरुले गर्दै आएको सहयोगको बारेमा के कसरी सम्मान तथा प्रोत्साहन गर्दै आउनु भएको छ भन्ने जस्ता प्रश्नहरु गर्दा सहयोगी हातहरुका लागि विशेष कार्यक्रममा सम्मान गरिएको भए पनि सबैलाई समेट्न सकिएको छैन भन्ने जस्ता उत्तरहरु जानकारी प्राप्त हुनुका साथै भोलिका दिनमा प्रचार प्रसार र सहयोगीलाई सम्मान गर्ने कार्यक्रम गर्न सकेका खण्डमा व्यवस्थित ढंगबाट आर्थिक व्यवस्थापन गरी विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक एवम् प्राविधिक व्यवस्थापन गर्नका लागि थप सहयोग पुग्ने जसले गर्दा भर्चुअल कक्षा शिक्षणका लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक सामग्रीको प्रयोग प्रभावकारी ढंगबाट गर्न सकिन्छ भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

४.४.६ निरीक्षण एवम् अनुगमनको व्यवस्था

विद्यालयमा भर्चुअल व्यवस्थापन के कसरी भएको छ, यसलाई थप प्रभावकारी बनाउन के कस्ता क्रियाकलाप गर्न आवश्यक छ भन्ने जस्ता कुराहरुको बारेमा समय समयमा शिक्षा कार्यलय एवम् नगरपालिकाबाट निरीक्षण एवम् अनुगमन हुने गरेको छ कि छैन, भर्चुअल कक्षाको बारेमा केन्द्रले के कसरी अनुगमन गर्ने गरेको

छ भन्ने जस्ता प्रश्नहरु गर्दा भर्चुअल कक्षा भर्खर मात्र शुरु भएको हुँदा यसैका लागि प्रभावकारी ढंगबाट निरीक्षण एवम अनुगमन नभएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयमा निरीक्षण तथा अनुगमनको व्यवस्था हुन नसक्दा सिकाइ क्रियाकलाप प्रभाकारी नभएको हुँदा भोलिका दिनमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि निरीक्षण तथा अनुगमनको व्यवस्था गर्नु आवश्यक रहेको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

४.४.७ शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण गर्दा के कस्ता प्राविधिक समस्याहरु आएका छन् र यसलाई के कसरी समाधान गर्दै आउनु भएको छ, विद्यार्थीमा विभिन्न सामग्रीहरु सूचना प्रविधिका माध्यमबाट आफैले खोजेर पढ्ने बानीको विकास भएको छ कि छैन भन्ने जस्ता कुराहरुको बारेमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धान अनुसार शिक्षकमा तालिमको अभाव भएको, भर्चुअल कक्षा शिक्षणका समयमा तालिम प्रदान गरेको भए पनि प्रभावकारी ढंगबाट संचालन हुन नसक्नुका साथै पुर्नताजगी तालिमको व्यवस्था नभएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । भोलिका दिनमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि भर्चुअल कक्षा शिक्षण हुने सबै विषयका शिक्षकहरुलाई यस पद्धतिको शिक्षण सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्न सकेका खण्डमा थप प्रभावकारी हुन सक्ने भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ ।

पार्कर फलेटको मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्तलाई आधार मानेर तयार गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यमा भोलिका दिनमा विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई के कसरी थप प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रिया अनुसार भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि निरीक्षण तथा अनुगमनको व्यवस्था गर्नु आवश्यक रहेको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनबाट प्राप्त भएको

छ । शिक्षकलाई पेशागत तालिमका साथ साथै प्राविधिक तालिमको पनि उत्तिकै आवश्यकता रहेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयको कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण भर्चुअल शिक्षासँग सँगै अन्य प्राविधिक शैक्षिक सामग्रीहरूको व्यवस्था गरेर विद्यार्थीहरूले इमेल इन्टरनेट एवम् इ. लाइब्रेरीका माध्यमबाट अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था हुन नसकेको हुँदा भोलिका दिनमा विभिन्न धनधान्यान्वल एवम् अन्य कार्यक्रमका माध्यमबाट आर्थिक संकलन गरी विद्यालयको आर्थिक अवस्थालाई सुधार गरेर आवश्यक पूर्वाधार जुटाउन आवश्यक रहेको तथ्य अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । शिक्षकमा प्रोत्साहनको अभाव भएका कारण जतिसुकै प्रभावकारी ढंगबाट शैक्षिक प्रक्रियामा लागे पनि केही नहुने भन्ने निराशाजनक भावहरू पैदा भएको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका लागि छनोटमा परेका शिक्षकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी प्रोत्साहनको अभावका कारण सहयोगी हातहरूको विद्यालयप्रतिको जागरुकता कम भएको भन्ने उत्तरहरू समेत अध्ययनबाट प्राप्त हुनुका साथै भोलिका दिनमा विद्यालयका लागि लागि पर्ने शिक्षक, बुद्धिजीवी वर्ग एवम् सहयोगी हातहरूका लागि सम्मान तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेको तथ्य अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । यसरी मानव व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार प्रस्तुत शोधकार्यको तेस्रो उद्देश्यलाई विश्लेषण गर्दा सिद्धान्त अनुसार मिल्दो जुल्दो रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुभावहरु

सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ, सिकाइ क्रियाकलाप प्रभावकारी हुन सकेको छ, कि छैन भन्ने अभिप्रायले अध्ययन गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यमा उद्देश्य अनुसार पूर्णता प्रदान गर्नका लागि संकलित तथ्यांकको उचित तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरी विश्लेषण गरिएका तथ्यांकहरुको प्राप्तिकाको सारांशका आधारमा निष्कर्ष प्रस्तुत गर्नुका साथै नीतिगत तह, अनुसन्धान तह र कार्यान्वयनका तहका लागि सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष

मेरी पार्कर फलेटको मानव व्यवस्थापन सिद्धान्तलाई आधार मानेर तयार गरिएको प्रस्तुत शोधपत्रमा चितवन जिल्ला अन्तर्गत सञ्चालनमा आएका जम्मा ७ वटा विद्यालय मध्ये उद्देश्य पूर्ण नमुना छनोट विधिका आधारमा जम्मा ३ वटा विद्यालयलाई छनोट गरिएको छ । जसमा श्री पञ्चकन्या मा.वि., र.न.पा. १३, श्री मा.वि. महादेवटार पिप्ले, र मोहन मा.वि. भ.न.पा.१२ लाई अध्ययनका लागि छनोट गरिएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमध्येबाट वि.व्य.स. अध्यक्ष १११ जनाका दरले ३ जना, प्र.अ. १११ जनाका दरले ३ जना, शिक्षक ४१४ जनाका दरले १२ विद्यार्थी ५१५ जनाका दरले १५ जना, अभिभावक २१२ जनाका दरले ६ जना सहित जम्मा ३९ जनालाई यस अध्ययन अनुसन्धानको जनसंख्याका रूपमा समावेश गरिएको छ । छनोटमा परेको विद्यालयमा अध्ययन स्थलमा अनुसन्धान कर्ता प्रत्यक्ष उपस्थित भएर उद्देश्य अनुसार अनुसूचीमा उल्लेखित प्रश्नावली भराई प्राप्त तथ्यहरुलाई गुणात्मक तवरबाट व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन कार्य गुणात्मक ढाँचाको रहेको सोही अनुसार व्याख्यात्मक शैली अपनाइ संकलित तथ्यांकको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा अन्तरवार्ता एवम् अवलोकन

फारमलाई तथ्यांक संकलनका साधनको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । तथ्यांक संकलनका स्रोतहरूमा प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतलाई प्रयोग गरिएको छ ।

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा ३ वटै विद्यालयमा विद्यार्थीको मूल्यांकन गर्दा विशेष गरी भर्चुअल कक्षामा दिइएको गृहकार्यलाई आधार बनाएर उनीहरूले गृहकार्य गरेर नगरेको जाँच गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । भर्चुअल कक्षा भनेको केन्द्रबाट नियन्त्रण गरी अध्यापन गरिने नयाँ प्रविधि भएको हुँदा यस विधिबाट अध्यापन गर्दा सिकाइ प्रभावकारी हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा प्राप्त भएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भए पनि त्यसमा विषय शिक्षक पनि बसेर मार्गदर्शन गर्नु पर्ने भएकोले यो विधि अत्यन्त खर्चिलो हुनुका साथै शिक्षकमा प्राविधिक ज्ञानको अभाव भएको हुँदा कहीं कहीं समस्या सृजना हुने भन्ने जस्ता उत्तरहरू प्र.अ.बाट जानकारी प्राप्त भएको छ ।

विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको छ तर यो विधि भर्खरैको नयाँ विधि भएकोले सबै शिक्षक, विद्यार्थीहरू यस विधिप्रति अनभिज्ञ भएकोले यो विधि प्रभावकारी हुन नसकिरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा के कस्ता सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरिएको छ भन्ने बारेमा ३ वटै विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी एवम् अभिभावकसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको छ । भर्चुअल कक्षा शिक्षण भइ रहेको श्री पञ्चकन्या मा.वि.मा भर्चुअल कक्षा अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरूका लागि २५ वटा कम्प्युटर (२ जना विद्यार्थी बराबर १ कम्प्युटर) पर्ने गरी कम्प्युटर ल्यावको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो । विद्यालयमा इ. लाइब्रेरीको समेत व्यवस्था गरिएको पाइयो जसको मद्दतले विद्यार्थीहरूले आफ्ना विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न इलेक्ट्रोनिक्स सि.डि.को प्रयोग गरी अध्ययन गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू अध्ययनका प्र.अ. तथा वि.व्य.स. अध्यक्षबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

अध्ययन तथा अनुसन्धानकै क्रममा छनोटमा परेको पञ्चकन्या मा.वि.मा भने इमेल तथा इन्टरनेटका माध्यमबाट कहिलकाँही विद्यार्थीहरूले भर्चुअल कक्षा अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई म्यासेज गरी प्रश्नहरू राख्ने र भोलिपल्ट उत्तर प्राप्त गर्ने गरेको भन्ने जस्ता उत्तरहरू विद्यालयका शिक्षकहरूबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

सबै विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको भावना अनुसार कक्षा शिक्षण गर्नु पर्दछ भन्ने धारणा विद्यालयका शिक्षक, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष एवम् प्र.अ.हरूको धारणा रहेको पाइयो । सबै विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण भएको समयमा विषय शिक्षकहरू बसेर अध्यापन गराउने गरेको भन्ने उत्तरहरू प्राप्त भएको थियो । विद्यार्थीले आफूले नजानेका विषयवस्तुका बारेमा विषय शिक्षकलाई सोध्ने गरेको र विषय शिक्षकले सो विषयका बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने गरेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । विद्यार्थीले सिधा रूपमा केन्द्रसँग सम्पर्क राखेर सोध्न पाउने अवस्था भने नरहेको भन्ने उत्तरहरू अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

ljBfyL{df cfkm}n] ug'{ kb{5 ghfg]sf s'/f Od]n OG6/g]6sf] k|of]u u/L vf]Hg] afgL a;fNg' k5{ eGg] efjgf hfu[t ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf qmddf hfgsf/L k|fKt ePsf] 5 . er'{cn slff lzlf0fsf] dfWodaf6 afnaflnsfx?nfO{ lzlf0f ubf{ lzlfs k|ltsf] ljZj;gLotf sd ePsf] eGg] pQ/x? cWoogsf nflu 5gf]6df k/]sf @ j6f ljBfnosf lzlfsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . b]z ljb]zdf ePsf cfkm\gf cfkmGt tyf ;fyLefOx?sf nflu s] s;/L vj/ cfbg k|bfg ug{ ;Sg] eGg] h:tf Jojxf]/s s'/fsf] af/]df cfkm\gf afa'gfgLx? ;lfd x'g'sf ;fy} ;"rgf k|jfxsf nflu ;d]t ljBfnodf k|of]u ul/Psf] Od]n OG6/g]6 Pjd\ sDKo'6/ k|efjsf/LI;4 ePsf] eGg]h:tf s'/fx?

cleefjsaf6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] eg] ;"rgf k|ljwsf] af/]df
afnaflnsf] cfkm\gf] Jojxf/df ;d]t nfu' ug{ ;lfd /xg'sf ;fy}
afnaflnsf] z}llfs u'0f:t/ lbuf] / k|efjsf/L ePsf] eGg] h:tf s'/fx?
ljBfno k|=c=af6 hfgsf/L k|fKt ePsf] lyof] . er'{cn slff lzlf0f
ubf{ cg'ejL lzlfsaf6 cWofkg x'g'sf ;fy} cfkm"x?n] cWofkg
u/]sf] s'/fnfO{ g]kfne/sf ;of]F ljBfnodf Ps} k6sdf k|;f/0f x'g]
x'Fbf lzlfsx? akmfbf/ eP/ cWofkg ug{], / l;sfO lqmofsnfk
k|efjsf/L eO{ z}llfs pknIAw j[l4df yk ;xof]u k'u]sf] tYo k|fKt
ePsf] 5 .

भर्चुअल कक्षा शिक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि निरीक्षण तथा अनुगमनको व्यवस्था गर्नु आवश्यक रहेको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ । शिक्षकलाई पेशागत तालिमका साथ साथै प्राविधिक तालिमको पनि उत्तिकै आवश्यकता रहेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको थियो । विद्यालयको कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण भर्चुअल शिक्षासँग सँगै अन्य प्राविधिक शैक्षिक सामग्रीहरुको व्यवस्था गरेर विद्यार्थीहरुले इमेल इन्टरनेट एवम् इ. लाइब्रेरीका माध्यमबाट अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था हुन नसकेको हुँदा भोलिका दिनमा विभिन्न धनधान्यान्वल एवम् अन्य कार्यक्रमका माध्यमबाट आर्थिक संकलन गरी विद्यालयको आर्थिक अवस्थालाई सुधार गरेर आवश्यक पूर्वाधार जुटाउन आवश्यक रहेको तथ्य अध्ययनका क्रममा जानकारी प्राप्त भएको छ । शिक्षकमा प्रोत्साहनको अभाव भएका कारण जतिसुकै प्रभावकारी ढंगबाट शैक्षिक प्रक्रियामा लागे पनि केही नहुने भन्ने निराशाजनक भावहरु पैदा भएको भन्ने उत्तरहरु अध्ययनका लागि छनोटमा परेका शिक्षकहरुबाट जानकारी प्राप्त भएको थियो । त्यसैगरी प्रोत्साहनको अभावका कारण सहयोगी हातहरुको विद्यालयप्रतिको जागरुकता कम भएको भन्ने उत्तरहरु समेत अध्ययनबाट प्राप्त हुनुका साथै भोलिका

दिनमा विद्यालयका लागि लागि पर्ने शिक्षक, बुद्धिजिवी वर्ग एवम् सहयोगी हातहरुका लागि सम्मान तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेको तथ्य अध्ययनबाट प्राप्त भएको छ ।

५.२ सुभावहरु

अध्ययनका क्रममा प्राप्त निष्कर्षका आधारमा नीतिगत तह, कार्यान्वयन तह र अनुसन्धान तहका लागि निम्नानुसार सुभाव प्रस्तुत गरिएको छ :

५.२.१ नीतिगत तह

भोलिका दिनमा सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल शिक्षालाई थप प्रभावकारी बनाउनका लागि शिक्षासेवा आयोगले भर्चुअल कक्षाका लागि प्राविधिक नियुक्ति गर्ने व्यवस्था गर्न सकेका खण्डमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएको प्राविधिक समस्या समाधान गर्नमा थप सहयोग पुगि शिक्षण प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ । भर्चुअल कक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयमा सूचना प्रविधि सम्बन्धी जानकारी अनिवार्य रुपमा हुनु पर्ने नीति सरकारी तवरबाट हुन सकेका खण्डमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा देखिएको प्राविधिक समस्या समाधानमा थप सहयोग पुग्ने देखिन्छ । भर्चुअल कक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयमा इ.लाइब्रेरीको व्यवस्था गर्ने नीति सरकारी तवरबाट हुन सकेका खण्डमा भर्चुअल कक्षासँग अडियो भिडियोका माध्यमबाट अध्ययन गर्ने बानीको विकासमा समेत थप सहयोग पुग्न सक्ने देखिन्छ । यो विधि नितान्त नयाँ भएको हुँदा अभिभावक, शिक्षक एवम् स्थानीयहरुलाई समेत सचेतना प्रदान गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने नीति सरकारी तवरबाटै हुन सकेका खण्डमा थप प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

५.२.१ कार्यान्वयन तह

कुनै पनि कुराको नीति निर्माण मात्र तय हुँदा तयसको पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेन भने बनेको नीति नियमको कुनै पनि अर्थ रहँदैन , छनोटमा परेका विद्यालयमा कार्यान्वयन पक्षबाट समयमा समयमा निरीक्षण एवम् अनुगमन हुन सकेका खण्डमा भोलिका दिनमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण थप प्रभावकारी देखिन्छ । विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको सम्बन्धी प्र.अ.लाई पनि पूर्ण ज्ञान नभएको हुँदा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्न नसकेको भन्ने जस्ता उत्तरहरु प्राप्त भएको हुँदा विद्यालय प्र.अ.बाट समय समयमा विद्यालयको भर्चुअल कक्षा शिक्षण सम्बन्धी निरीक्षण अनुगमन गर्नुका साथै छलफल एवम् अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने देखिन्छ । विद्यालयमा आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरुलाई जुटाउनका साथै प्राविधिक सामग्री र शिक्षकलाई तालिम दिने जस्ता कुराहरुमा प्र.अ. एवम् व्यवस्थापकीय पक्ष तदारुकताका साथ लागि पुर्ण पर्ने देखिन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

प्रस्तुत शोधपत्रसँग सम्बन्धित रहेर अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने जो कोही पनि अध्ययन अनुसन्धानकर्ताले भोलिका दिनमा सामुदायिक विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षणको प्रभावकारिता, भर्चुअल कक्षा शिक्षणमा सरोकारवालाको धारणा, भर्चुअल कक्षा शिक्षणको विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा पारेको प्रभाव, विद्यालयमा भर्चुअल कक्षा शिक्षण र अभिभावकको धारणा, दिगो सिकाइका लागि भर्चुअल कक्षा शिक्षण जस्ता शीर्षकमा गहन अध्ययन अनुसन्धान गरी समस्या पत्ता लगाई समाधानका उपायहरु पहिचान गर्न सकेका खण्डमा थप प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।